

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Ticarətdə auditin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri :
Azərbaycan timsalında” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Eyvazlı Nərmin Ayaz qızı

BAKİ – 2019-cu il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

“ ___ ” _____

___ 2019-cu il

**“Ticarətdə auditin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri :
Azərbaycan timsalında” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı : 060402 Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: Xidmət sfreasında mühasibat uçotu və audit

Qrup: 420

Magistrant

Eyvazlı Nərmin Ayaz

Elmi rəhbər

i.e.n., dos.Abbasova Sevinc Ağaməmməd qızı

Proqram rəhbəri

i.e.n., dos. Seyfullayev İ.Z.

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Y.A.

BAKI – 2019-cu il

ABSTRACT

Topicality. Not depending on size or other characteristics, determining of fraud risk, breach of international auditing standards, implementing operations in wrong way are considered as special tasks to control by audit team. Audit services must be implemented according to principles by adopted International Auditing Standards Board.

The goal of our research. Nowadays financial crisis, debt offs, high volume of tax problems of businesses show that all the opinions on operations of businesses by audit firm are not so correct and reliable. It affects "the breaks of fame" of audit firms and it is formed an opinion in public that principles of reliability and objectivity are not exercised by auditors. From this point of view in this dissertation was discussed actual problems of nowadays.

Thesis base. We used to write this master thesis from different sources in different languages on auditing and accounting activities. Also, we use some legislative data from Ministries of Azerbaijan Republic.

Practical use of research. The objective of research is considered as learning conceptual framework of audit and by applying the knowledge to real companies and trying to develop the audit activity and give some advices them to develop.

Research methodology. We used some different methodologies for the master thesis by comparing, summarizing information from different sources.

Key words: internal audit, accounting, research, control, evidence

Mündəricat

GİRİŞ	5
I. Fəsil. Ticarət təşkilatlarında auditin təşkilinin nəzəri əsasları	10
1.1. Auditin mahiyyəti, məqsədi və onun maliyyə nəzarəti sistemində rolu(nəzəri baxışlar və konsepsiyalar)	10
1.2. Ticarət müəssisələrində auditin aparılması qaydaları və prinsipləri ..	14
II. Fəsil Ticarət təşkilatlarının fəaliyyəti üzrə audit yoxlamasına ümumi metodik yanaşma	24
2.1. Ticarət təşkilatlarında daxili nəzarət xidmətinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və daxili auditin təşkili imkanlarının tədqiqi	24
2.2. Ticarət təşkilatlarında audit yoxlamasının metodiki məsələləri. Auditin aparılması mərhələləri	31
2.3. Yoxlama prosesində audit sübutlarının yığılmasının xüsusiyyətləri	41
III. Fəsil Ticarət təşkilatlarının fəaliyyətinin audit metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	44
3.1. Ticarət təşkilatlarında əsas vəsaitlərin və əmtələrin uçotunun auditor yoxlanılmasının yaxşılaşdırılması yolları	44
3.2. Malların satışı üzrə xərclərin auditi və onun təkmilləşdirilməsi	50
3.3. Təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti üzrə maliyyə nəticələri və maliyyə vəziyyətinin audit metodikasının təkmilləşdirilməsi məsələləri	51
Nəticə və təkliflər	55
Ədəbiyyat siyahısı	58

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Cənab prezidentimiz İlham Əliyev audit xidməti barədə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası zamanı, maliyyə münasibətlərinin şəffaf aparılmasının, iqtisadi cinayətkarlığa və xüsusi ilə korrupsiyaya qarşı mübarizə məqsədiylə auditin xüsusi rolu olduğunu və audit xidmətinin inkişafı üçün inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini öyrənməyin və ölkəmizdə tətbiqinə xüsusi diqqət ayrılmasının vacibliyini vurğulamışdır.

Son illərdə yaşanmış hadisələrin nəticəsindən də məlumdur ki, müəssisələrin fəaliyyəti, mənfəət qabiliyyəti ilə maraqlı olan investorlar və o cümlədən, digər maraqlı tərəflərin audit fəaliyyətinin nəticələrinə etibarının azalması kimi xoşagəlməz hal mövcuddur.

Belə ki, güclənən böhranlar, iflaslar, ixtisarlar, yüksək vergi cərimələri auditorların verdikləri hesabatları sual altına salır. Bütün bu hadisələr bütün bazar iştirakçılarında, və bütünlüklə cəmiyyətdə belə bir sualın yaranmasına səbəb olur: Nəyə görə auditorların müsbət rəy verdikləri, fəaliyyətlərində heç bir qüsur aşkarlaya bilmədikləri, müxtəlif sahələr üzrə fəaliyyət göstərən qurumların fəaliyyətində sonradan çox ciddi qüsurlar, güclü fırıldaqçılıq və hətta korrupsiya halları özünü büruzə verir, auditor tərəfindən fəaliyyəti ilə bağlı müsbət rəy əldə edilməsindən qısa bir müddət ərzində şirkətlər müflisləşir, iflasa uğrayır və vergi orqanları tərəfindən yüksək məbləğdə cərimə olunur?

Düşünürük ki, bütün bu hadisələrə səbəb kimi ən öndə auditin ənənəvi prinsiplərindən yüksək səviyyədə olması gözlənilən müstəqillik prinsipinin pozulması durur. Bu prinsipin pozulması, fəaliyyətində müxtəlif səviyyələrdəki qüsurlar, maliyyə xətalaları və vergi üzrə borclardakı xətalaların görməməzliyə gəlinməsi, son nəticədə auditin digər önəmli bir prinsipinin, obyektivliyin pozulmasına gətirib çıxarmışdır. Bunların ardıcılığı ilə, auditin aparılması fəaliyyətində maraqlı olan əsas tərəfləri, investorları, səhmdarları, kreditorları, ən

nəhayət, dövləti və dolayısı ilə bütövlükdə bütün cəmiyyəti yanlış qərarların alınmasına sürükləyir.

Auditorlar Palatasının auditin təşkili sahəsindəki rolu danılmazdır. Onlar tərəfindən son illər ərzində aparılmış sorğulardan aparılan auditlərin keyfiyyətindən razı olanlar olsa belə, onların bir hissəsi audit barədə aşağıdakı şikayətləri bildirmişlər.

1. Qanunvericilik tələblərinə riayət edilmir;
2. Auditorun peşəkarlığı, səriştəliliyi kifayət səviyyədə deyil;
3. Auditor yoxlama apararkən əhəmiyyətli nöqsanları aşkar edə bilmir;
4. Auditor müqavilədə öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri tam həcmdə icra etmir;
5. Auditorun obyektivlikdən uzaq davranır və qərəzli mövqe tutur;
6. Verilən rəy subyektin fəaliyyəti haqqında dolğun informasiya vermir;
7. Məxfiliyə əməl edilmir;

Bütün bu tip rəylər auditin iqtisadiyyatdakı əhəmiyyətli roluna uyğun olaraq, auditin inkişafına daha fərqli yanaşmanı tələb edir. Bu mənada auditə onun ənənəvi rolu kimi qəbul edilmiş mühasibat hesabatlarının düzgünlüyünün təminatı aləti kimi yox, bu hesabatlılığın daha çox keyfiyyət kontrolu şəklində aparılması aktual məsələyə çevrilmişdir. Yekun olaraq indiki şəraitdə audit təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsinə, onların fəaliyyətinin təhlilinə və eyni zamanda inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsinə öz töhfəsini verməlidir. Bunlardan da belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, auditin təsdiqetmə rolundan daha çox, analitik rolundan daha çox faydalanmaq gərəklidir. Digər bir məsələ isə audit aparılmasında aktual problemlərdən sayılan informasiya riskinin minimum səviyyədə olmasını təmin edilməsidir. Audit xidməti informasiya riskinin azaldılması prosesində özünü doğrultmalıdır. Bunlarla bərabər, yeni biznes-planları, investisiya layihələrində audit xidmətinə müraciət edilməsi zərurəti də iqtisadiyyatda auditin rolunu və əhəmiyyətini aktuallaşdırır. Bunun sayəsində auditin təkmilləşdirilməsi, auditin statusunun genişləndirilməsini önəm daşıyır.

Azərbaycan Respublikasının Auditor fəaliyyəti haqqında qanunun 4-cü maddəsinə görə auditor fəaliyyəti dedikdə, maliyyə hesabatlarının əhəmiyyətli səviyyədə olan təhriflərindən azad olunmasının təmin etmək üçün audit aparılan şirkətin, yəni audit subyektinin həm maliyyə hesabatlarının, həm də digər məlumatlarının auditorlar tərəfindən müstəqil yoxlanması, qiymətləndirilməsi və onun düzgünlüyü, əsaslılığı, və eyni zamanda bu hesabatların Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və yaxud digər standart və qaydalara uyğunluğu barədə auditor hesabatının verilməsi və ya müvafiq hallar zamanı auditor hesabatında rəy verilməsindən imtina olunması üzrə görülən fəaliyyət sahəsi başa düşülür.

İndiki zamanda audit xidməti nəzarətin ən yüksək pilləsi hesab edilir və çox böyük önəm daşıyır. Auditin vəzifələri sadəcə iqtisadi münasibətlərin müdafiəsi ilə məhdud deyildir. Onun iqtisadiyyatda hüquq pozuntularının qarşısının alınmasında böyük rolu vardır, bu fəaliyyət eyni zamanda ictimai hüquq şüurunun ali səviyyədə formalaşdırılmasına öz müsbət təsirini göstərir. Bununla belə, onu da ifadə edə bilərik ki, son illərdə respublikamızda müstəqil auditor nəzarəti sisteminin genişləndirilməsi, auditorların peşə vəzifələrinin, məsuliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində, audit xidməti aparan kadrlarının hazırlanması və s. tipli məsələlər sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə olunmaqdadır.

Xalqın rifah halının yüksəlməsi ilə ticarət sahəsinin rolu və onun cəmiyyətimizi təmin etmə səviyyəsindəki rolu getdikcə artır. Belə bir inkişafı ilə bağlı olaraq da, ticarət müəssisələrinin təsərrüfat - maliyyə fəaliyyətinin dürüst şəkildə təşkili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən ticarət müəssisələrində maliyyə nəticəsinin auditinin aparılmasına xüsusi yanaşmaq lazımdır.

Bütün bu hallar magistr dissertasiyasının aktuallığını göstərərək, audit mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Xalq təsərrüfatının qollarından biri olan ticarətin maliyyəsi, bütünlükdə, əmtəə tədavülü üçün maliyyə vəsaitlərinin əldə edilməsi və bu proseslərdə yaranan əlaqələrin bütün cəhətlərini əhatə edir. Ticarət müəssisələri satış fəaliyyətini həyata keçirmək üçün yerli və yaxud xarici

istehsal müəssisələrindən malları əldə edir, bu malların dəyərini öz vəsaiti və ya borc vasitəsi ilə əldə etdiyi vəsait hesabına ödənişini həyata keçirir. Ticarət müəssisələri malların satışını həyata keçirərək satışdan aldığı vəsaitləri banka olan borcunun və ya tədavül xərcinin ödənilməsinə, maddi həvəsləndirmə fonduna, öz korporativ sosial məsuliyyətlərini icra etmək məqsədiylə yardımlara ayırır və s. Qeyd etdiyimiz bu bütün bu maliyyə münasibətlərinin məcmusu ticarət təşkilatları və müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətini təşkil edir ki, həmin maliyyə fəaliyyəti prosesində ticarət təşkilatları və müəssisələri ilə mal göndərənlər, bank, büdcə, vergi orqanları arasında münasibətlər baş verir ki, yaranan bu iqtisadi əlaqələr məcmusu ticarət müəssisəsinin maliyyəsi kimi çıxış edir.

Audit fəaliyyəti “Audit Xidməti” haqqında qəbul edilmiş qanuna əsasən, əmtəələrin istehsal edilməsi və satışı, xidmət göstərilməsi və iş görülməsi ilə məşğul olan subyektlərdə uçotun dəqiq və dürüst şəkildə aparılmasının, mühasibat uçotunun və habelə maliyyə hesabatlarının yoxlanmasıdır..

Auditorlar Palatası Şurasının qərarına əsasən 2010-cu il 1 yanvar tarixindən beynəlxalq audit standartları tətbiq olunmalıdır. Ona görə də təsərrüfat subyektlərində keyfiyyətli audit aparılması ilə bağlı iri həcmli tədbirlərin aparılmağı şərtidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatımızın məqsədi audit fəaliyyətinin təşkil edilməsinin nəzəri əsaslarını öyrənmək, onun faktiki, real vəziyyətini müəyyən edilmiş şirkət üzərindən təhlil etmək əsasında onun təkmilləşdirilməsi yönündə bəzi təklif və tövsiyələr irəli sürməkdən ibarətdir..

Bu məqsədlə isə aşağıdakı vəzifələr nəzərdə tutulmuşdur:

- audit xidmətinin mahiyyətini aydınlaşdırmaq;
- audit fəaliyyətinin təşkil edilməsinin konseptual əsaslarını açıqlamaq;
- audit fəaliyyətinin təşkil olunmasının mövcud vəziyyətini şirkət üzərindən təhlili və qiymətləndirməsini aparmaq;

- audit fəaliyyətinin təşkil edilməsi prosesinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaq.

Tədqiqat obyektı və predmeti. Tədqiqat obyektı olaraq Veysəloğlu şirkəti, və ona tabe olan kiçik şirkətlər şəbəkəsi seçilmişdir. Tədqiqatımızın predmeti kimi auditin təşkili prosesinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin tədqiq olunması nəzərdə tutulmuşdur. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını isə Azərbaycanın və xarici ölkələrin tanınmış iqtisadçı alimlərinin əsərləri, “Audit xidməti haqqında” və “Mühasibat uçotu haqqında” qanunlar, “Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası haqqında” əsasnamələr və çox saylı internet resurları təşkil edir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları. Tədqiqat prosesində ümumiləşdirmə, müqayisə metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası Maliyyə və Vergilər Nazirliyi, Auditorlar Palatasından əldə olunmuş materiallar toplusu, tədqiq olunmuş təsərrüfat subyektlərinin mühasibat uçotu və maliyyə məlumatları, beynəlxalq və eyni zamanda respublika miqyaslı elmi konfransların materiallarından təşkil olunur.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatımızın elmi-praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dissertasiyadan əldə edilən nəticə və təkliflər audit fəaliyyətinin proqramının, habelə planlarının, mühasibat uçotu hesabatlarının tərtibində, audit fəaliyyətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi yönündə, eyni zamanda “Maliyyə biznesi”, “Biznesin idarə edilməsi”, “Audit” fənlərinin tədrisində istifadə edilə bilər.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla, 60 səhifədən təşkil olunmuşdur.

I. Fəsil. Ticarət təşkilatlarında auditin təşkilinin nəzəri əsasları

1.1. Auditin mahiyyəti, məqsədi və onun maliyyə nəzarəti sistemində rolu(nəzəri baxışlar və konsepsiyalar)

Maliyyə nəzarəti dedikdə, bütün səviyyələr üzrə qanunverici və icraedici hakimiyyət orqanlarının və eyni zamanda xüsusi yaradılmış idarələrin müəyyən metodlar tətbiq etməklə bütün iqtisadi subyektlərin maliyyə fəaliyyətinə nəzarət etmək başa düşülür.

Maliyyə nəzarəti ilə pul vəsaitləri fondları formalaşdırılır, onların istifadəsi əməliyyatlarında qanunvericiliyə riayət olunmasına nəzarət həyata keçirilir, maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının iqtisadi səmərəliliyi və çəkilən xərclərin məqsədəuyğunluğu qiymətləndirilir.

Maliyyə nəzarəti eyni zamanda dəyər nəzarətidir və pul fondlarının hərəkət prosesini bütünlüklə əhatə edir. Dövlətin maliyyə sistemi bütün növ pul fondlarını öz əhatəsinə aldığına görə, maliyyə nəzarəti də çoxşaxəli və hərtərəflidir.

Maliyyə nəzarəti iqtisadi subyektlərin mənafelərinin və hüquqlarınının qorunmasına, dövlət tərəfindən həyata keçirilən maliyyə siyasətini reallaşdırmağa, maliyyə sabitliyinin təminatına yönəldilmişdir.

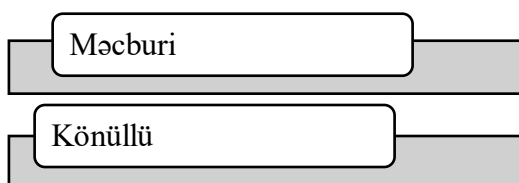
Maliyyə nəzarətinin bir qolu hesab olunan audit ifadəsinin mənbəsinə nəzər saldığımızda görürük ki, audit sözü bir termin olaraq latın sözü olub, tərcümədə “qulaq asmaq” mənasını daşıyır və həkimin insanın orqanizminin dinləməsinə bənzədilir. Auditin yaranması zərurəti daha çox müəssisənin təsisçiləri, səhmdarları və idarəetmə strukturlarının maraqların təmin edilməsi ilə bağlıdır. Əvvəlki dövrlərdə müəssisə sahibləri hər hansı fırıldaqçılıq hallarının olmasından şübhə etdikdə, əməliyyatların uçotundan məsul olan şəxslərdən məsələ ilə bağlı şifahi izahlar alınması üçün müstəqil şəxslər təyin edərdilər və onlar faktı araşdırıb müəssisə rəhbərliyinə məlumat verərdi. Burdan da aydındır ki, audit fəaliyyətinin əhatə dairəsi müəssisələr kiçik olduğundan və həmçinin sahibinin özü tərəfindən işlədilən olduğu üçün limitli idi və audit fəaliyyətinin tətbiqinə ciddi ehtiyac yox

idi. Müəssisələrin fəaliyyətləri genişləndikcə rəhbərlər müəssisənin bütün aspektləri üzrə tam məlumat əldə etməsi çətinləşdi və biznes vahidlərinin yeni formalarının yaranması ilə bərabər, onların fəaliyyətinə rəhbərlik adından müəssisə əməliyyatlarının icra edilməsində iştirak etməyən müstəqil müəssisə əməliyyatlarını yoxlayan səlahiyyətli şəxslərə ehtiyac yarandı.

Ümumilikdə audit fəaliyyətinə konkret olaraq tərif edilməsi çətindir. Belə ki, müxtəlif müəlliflər audit fəaliyyətini fərqli şəkildə araşdıraraq müxtəlif aspektlərdən yanaşıblar. Buna baxmayaraq, audit fəaliyyətinin təhlil edilməsi ilə auditə belə tərif verə bilərik ki, audit təsərrüfat subyektlərinin hesabatlarının etibarlı olması və maliyyə vəziyyətinə müstəqil şəkildə nəzarət edilməsi və mühasibat uçotunun qurulması, ümumi təsərrüfat fəaliyyətinin, vergi qanunvericiliyi tələbləri daxil edilməklə digər qanunvericilik qanunlarına riayət edilməsi ilə müxtəlif subyektlərin əmlak maraqlarının müdafiəsinin təminatına dair spesifik informasiya təqdim edən bir sistemdir.

Audit fəaliyyətinə verilən müxtəlif təriflərin təhlilindən məlum olur ki, audit fəaliyyəti öz əhatə dairəsinə yalnız maliyyə fəaliyyətini aid etmir. Audit fəaliyyətinin əhatə dairəsi genişdir və məqsədinə, təyinatına və digər yanaşılma aspektlərinə görə fərqlənirlər. Belə ki, audit fəaliyyətinin bütün prosesləri xüsusi vəziyyətə, əsas məqsədə uyğun olaraq aparılan auditin növündən asılıdır. Bu məqsəd ilə ümumilikdə audit fəaliyyətin prosedurları haqqında qeyd etməmişdən öncə auditin növlərini qeyd etməliyik.

Şəkil 1. Auditin növləri-Qanunvericiliyə görə

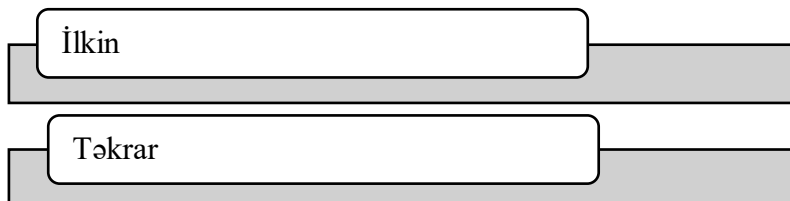

Mənbə: www.audit.gov.az

Audit qanunvericiliyə görə öz hesabatlarını dərc etdirməli olan banklar, maliyyə-sənaye qrupları, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər və digərləri üçün məcburi

xarakter daşıyırsa, subyektlərin öz qərarlarından asılı olaraq aparılması nəzərdə tutulan audit isə könüllü audit hesab edilir.

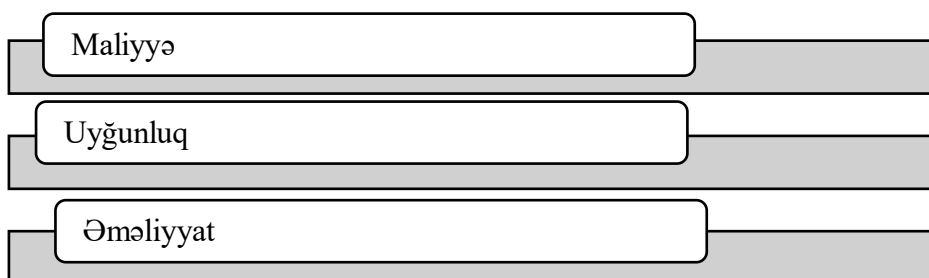
Şəkil 2. Aparılma intensivliyinə görə auditin növləri

Təkrar audit aparılması müxtəlif hallarda həyata keçirilir;

- audit subyektinin tələbi ilə;
- dövlətin sifarişi ilə;
- auditorlar Palatasının öz təşəbbüsü ilə.

Şəkil 3. Məqsədinə görə auditin növləri

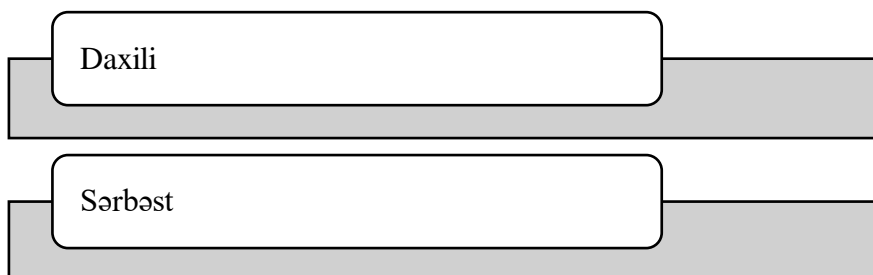

Mənbə: (<https://finance.columbia.edu/content/types-audits>)

Maliyyə auditinin əsas məqsədi isə maliyyə hesabatlarında əks olunan iqtisadi rəqəmlərin doğruluğunun və etibarlığının yoxlanması və qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır. Əməliyyat audit isə audit subyektinin əməliyyat fəaliyyətinin yoxlanması ilə bağlıdır. Auditor əməliyyat audit prosesində əməliyyatların icrası prosesini müşahidə etməklə, onun hansı səviyyədə effektiv həyata keçirildiyi haqqında məlumatlar əldə edir.

Uyğunluğun audit zamanı isə əsas məqsəd maliyyə məlumatlarının, hesabatların beynəlxalq və müəssisə tərəfindən qəbul edilmiş digər standartlara uyğun olmasının yoxlanması və qiymətləndirilməsidir.

Şəkil 4. Auditorların kateqoriyalarına görə

Mənbə: www.audit.gov.az

Bu cür auditorların fəaliyyətləri aparılma məqsədlərinə, əhatə dairəsinə, hesabat verilməsi baxımından fərqlənirlər. Belə ki, daxili auditin əsas məqsədi müəssisənin əməliyyatlarının aparılmasının yaxşılaşdırılması, müəssisəyə əlavə dəyər qatmaqdırsa, kənar(sərbəst) audit isə auditorlara maliyyə hesabatları haqqında, maliyyə hesabatlarında qeyd edilən rəqəmlərin doğru və düzgünlüyü haqqında, müəssisənin maliyyə fəaliyyətində cinayət tərkibli və ya digər qanun pozuntularının olub olmaması haqqında rəy vermək üçün aparılır. Daxili auditin nəticəsi müəssisənin direktorları, idarəetmə orqanları üçün yararlıdırsa, kənar auditin nəticəsi müəssisənin ümumi fəaliyyəti, maliyyə hesabatlarının doğruluq və ədalətlik baxımından qiymətləndirilməsi ilə maraqlı olan şəxslər, hətta dövlət üçün açıqlanır. Eyni zamanda daxili audit fəaliyyəti üçün kənar auditdən fərqli olaraq, hər hansı məcburi forma müəyyən edilməmişdir. Daxili audit təsərrüfat daxili məsələlərə daha çox istiqamətlənərək, fəaliyyətinin təşkili şirkətlərin öz siyasətinə əsasən formalaşdırılır.

Auditi ümumiləşdirərək onun müəssisələrdəki rollarını aşağıdakı şəkildə qruplaşdırma bilərik:

-uçota nəzarət: audit uçota nəzarətin təşkilində önəmli alətlərdən hesab edilir. Uçot əməliyyatlarının düzgünlüyü, dürüstlüyü audit xidməti ilə yoxlanılır, nəzarət olunur.

-aktivlərin qorunması: audit vasitəsi ilə diqqətsizlik, səhlənkarlıq, fırıldaqçılıq halları zamanı yaranan itkilərə qarşı aktivlərə nəzarət olunur.

-əminliyin yaradılması:audit xidməti vasitəsilə müəssisədə faktların, məlumatların düzgünlüyünə dair əminlik yaradılır.

-qiymətləndirilmə:audit prosesində əməliyyatlar səmərəlilik, effektivlik baxımından dəyərləndilir.

-uyğunlaşdırılma: audit xidməti vasitəsi ilə əməliyyatların standartlara,qaydalara uyğunluğu yoxlanılır.

1.2. Ticarət müəssisələrində auditin aparılması qaydaları və prinsipləri

Ticarət təşkilatlarında audit xidməti necə təşkil olunmalı? Audit xidməti ticarət müəssisələrində auditorlar tərəfindən yoxlamanın məzmununu, aparılması müddətini, xidmətlərin əhatə olunma miqyasını, ödəniş məbləğini və qaydalarını, həmçinin bütün tərəflərin məsul olduğu məsələləri nəzərdə tutan müqavilə əsasında beynəlxalq audit standartlarına əsasən göstərilir.

Sifarişçi auditor öz öhdəliklərini tam və keyfiyyətli şəkildə yerinə yetirməli və eyni zamanda, bütün lazımi şəraiti yaratmalıdır.

BAS 300 (Maliyyə hesabatlarının auditinin planlaşdırılması) əsasən, maliyyə hesabatlarının auditini zamanı auditorun bütünlüklə əsas məqsədləri maliyyə hesabatlarını əhəmiyyətli təhriflərdən azad olmasına,cinayətkarlıq və əhəmiyyətli xətalara olub olmamasına ,şirkətin hesabatlarının uyğun maliyyə hesabatlarının hazırlanması ilə bağlı standartlara cavab verməsinə əminlik yaratmaqdan ibarətdir.

Auditor audit riskini minimum səviyyəyə gətirmək üçün uyğun audit sübutları əldə edərək əminlik yaratmalıdır.Audit riskləri elə bir risklərdir ki,auditora maliyyə hesabatlarının əhəmiyyətli dərəcədə təhrif edildiyinə dair şübhə yaradır.

Əhəmiyyətli təhriflərin olması ilə bağlı risklər profesional mühakimə yolu ilə auditorlar tərəfindən aşkarlanır.

Beynəlxalq audit standartları uyğun maliyyə hesabatlarının qanunvericiliyə görə tənzimlənməməsinə görə yaranmış təhrifləri aşkarlamaqda auditorlara yardım etmək üçün yaradılmışdır.Halbuki auditor bu uyğunsuzluğun qarşısının alınması

üçün məsul deyildir. Auditor öz müştərisindən, eyni zamanda bu işlə maraqlı olan hər hansı bir üçüncü tərəfdən asılı deyildir.

Audit fəaliyyətinə başlamamışdan öncə bilməliyik ki, audit fəaliyyətində hansı xətlərlə rastlaşa bilərik:

-Əməliyyat faktının itirilməsi. Bu halda əməliyyat tamamilə aradan qaldırılır. Bu cür xətlərə nümunə olaraq, əsas vəsaitlərin amortizasiya xərcinin ümumimyyətlə nəzərə alınmaması kimi hallarında rast gəlinir.

-Əməliyyatın icrasında yanlışlıq. Bu zaman ,adətən, auditorlar balansda yaranmış fərqlilikləri sübut olaraq qeyd edir. Bu halda əməliyyat yanlış hesaba daxil edilə bilər və ya yanlış şəkildə daxil edilə bilər.

-Kompensasiya edici xətlər: Bu xətlərin aşkarlanması balans üzərindən xətlər bir-birini bağladığı üçün yoxlanılmır.

-Prinsipl xətası: Bu cür əməliyyatlar mühasiblər tərəfindən əməliyyatlara fərqli, yanlış şəkildə yanaşılmadan irəli gəlir.

-Dələduzluq: Audit fəaliyyətinin xüsusi rolu kimi görünən fırıldaqçılığa nəzarət edilməsi auditin vəzifələrindəndir.

BAS 250 əsasən (Maliyyə hesabatlarının auditi zamanı qayda və qanunların nəzərə alınması barədə standart) müəssisənin maliyyə hesabatlarının və maliyyə fəaliyyətinin qanunvericiliyə uyğun olmasına görə şirkətin menecerləri məsuldur. Həmin standartta əsasən, qanunvericiliyə riayət edilməmə dedikdə, müəssisə tərəfindən bilərək və ya bilməyərək əməl edilməli olan qaydalara və qanunlara riayət etməmə və ya onların yanlış icra edilməsi başa düşülür.

BAS 315-ə (Müəssisə və mühitin öyrənilməsi və əhəmiyyətli səhvlər riskinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı standart) uyğun olaraq auditor audit edilən müəssisənin mühiti barəsində qanunvericiliyə riayət edilmə baxımından aşağıdakı suallara əsasən məlumatlar əldə etməlidir.

a) müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi sektordakı normalar və standartlar hansılardır;

b) müəssisə həmin standartlara və normalara əsasən hansı formada fəaliyyət göstərir.

Auditor yoxlanılması aşağıdakı suallara dəqiq cavab verməlidir:

◆ aparılmış əməliyyatların həqiqiliyini və tərtib edilmiş hesabatların dürüstlüyünün təmin olunması üçün müəssisədə uçotun təşkili və aparılmasının uçot və hesabat qaydalarına uyğunluğu;

◆ xərclərin buraxılmış məhsulların maya dəyərinə, tədavül xərclərinə və qeyri-satış xərclərinə silinməsinin xərclərin tərkibi haqqında əsasnaməyə uyğunluğu, bütün növ qeyri- büdcə ödəmələrinin, vergilərin və sosial fondlarının hesablanması üçün vergitutma bazasının müəyyən olunmasının normativ aktlara və müvafiq təlimatlara uyğunluğu, bütün növ ödəmələrin gecikdirilməsi səbəbləri və günahkar şəxslərin müəyyən edilməsi.

Bu suallar biri-biri ilə əlaqəlidir. Ona görə də auditor bu yoxlamaları obyektiv şəkildə mütləq dəqiqliklə yerinə yetirilməlidir. Daha ətraflı məlumat əldə etmək məqsədiylə uçotun ayrıca sahələrinin seçilməsi vasitəsilə konkret yoxlamalar təşkil edilə bilər. Audit yoxlamaları zamanı riskləri minimum səviyyəyə endirmək üçün auditorlar və auditor firmaları audit edilən müəssisələr haqqında etibarlı mənbələrdən məlumatlar əldə etməlidirlər.

Hər bir iqtisadi subyektin fərdi xüsusiyyətləri və iştirak edən mütəxəssislərin şəxsi bacarığı nəzərə alınmaqla audit yoxlamasının strategiyası hazırlanmalıdır ki, buraya daxildir:

◆ müştərinin fəaliyyəti haqqında toplanmış informasiyaların öyrənilməsi;

◆ riskin və daxili nəzarətin səmərəliliyinin öncədən qiymətləndirilməsi;

◆ uçotun ayrı-ayrı sahələrinin yoxlanılmasının dərinliyinin, mahiyyətinin və davamiyyətinin müəyyənləşdirilməsi.

Auditor yoxlamasının strategiyasının qurulmasının əsas məqsədlərindən biri audit fəaliyyəti üçün ən səmərəli yollarının seçilməsidir və bu auditorun təcrübəsindən və peşəkarlığından, auditor firmasının müştəri ilə əməkdaşlıq müddətindən, audit prosesində həll ediləcək məsələlərin xarakterindən və digər amillərdən asılıdır.

Auditor yoxlamasının strategiyası auditor tərəfindən yazılı formada hazırlanmış plan şəklində olmalı və BAS 210 əsasən (Audit tapşırığının şərtləri standartı) aşağıdakılar daxil edilməlidir:

- Audit fəaliyyətinin məqsədi və miqyası
- Auditorun məsuliyyəti
- Menecerlərin məsuliyyəti
- Maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün uyğun maliyyə hesabatının standartının müəyyənləşdirilməsi
- Proqnozlaşdırılardan fərqli vəziyyətlərin yaranması barədə bəyanatlar

Eyni zamanda auditor zəruri testləri və onların nümunələrini qabaqcadan hazırlamalı, audit xidmətinin yerinə yetirilməsi üzrə xərclərin qiymətləndirilməsini həyata keçirməli, yoxlamanın başlanması müddətinə qədər bütün əsas məsələlər üzrə müştəri ilə qarşılıqlı anlaşma əldə etməlidir;

Planlaşdırmadan öncə aşağıdakı mərhələlər həyata keçirilməlidir:

- ◆ planlaşdırmadan əvvəl hazırlıq;
- ◆ müəssisə haqqında ümumi informasiyaların (fəaliyyət sahəsi, ictimai əlaqələri, nəzarət mühiti, digər əməkdaşları qarşısındakı öhdəlikləri və s.) əldə olunması;
- ◆ əhəmiyyətliliyin qiymətləndirilməsi;
- ◆ risklərin qiymətləndirilməsi;
- ◆ daxili nəzarət sisteminin və onun qeyri-səmərəliliyi riskinin qiymətləndirilməsi.

Auditor yoxlamalaya başlamazdan əvvəl xəbərdar olmalıdır

- Subyektin sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələri
- Subyektin məqsədləri və onun əsas missiyası
- Subyektin nəzarət sistemi
- Subyektin fəaliyyət göstərdiyi biznes mühiti
- Subyektin rəqibləri qarşısında biznes mövqeyi

Planlaşdırmadan əvvəl hazırlıq mərhələsində müştəri ilə əməkdaşlığın məqsədəuyğunluğu haqqında qərar verilməli, müəssisənin auditor xidmətindən istifadə etməməcburiyyəti olma halı olarsa, bu barədə səbəblərəraşdırılmalı,

auditor xidmətini icrası üçün ştat formalaşdırılmalı və müştəri ilə müqavilə bağlanmalıdır. Auditor müştərinin fəaliyyətinə təsir göstər biləcək bütün xarici və daxili amilləri aşkar araşdırmalı və diqqətlə öyrənməlidir. Müəssisə haqqında ümumi informasiya əldə edilməsi irəlidəki zaman üçün auditora hesabatların dürüslüyü haqqında rəyin əsaslandırılması baxımından çox böyük önəm daşıyır.

BAS 300 əsasən(Auditin planlaşdırılması standartı) auditin planlaşdırılması :

1. auditora daha vacib sahələrə diqqətlə yanaşmasına yardım edir;
2. auditora müxtəlif əməliyyatlardakı potensial riskləri aşkarlamağa kömək edir;
3. auditora audit tapşırığınının daha effektiv və səmərəli şəkildə təşkil edilməsinə və idarə edilməsinə kömək edir;
4. proqnozlaşdırılan risklərə qarşı daha kompetensialı və səriştəliyi olan audit komandasını təşkil etməyə yardım edir.

BAS 200 (Maliyyə hesabatlarının auditinin aparılmasınınını məqsədi və onu tənzimləyən ümumi prinsiplərlə bağlı standart) əsasən auditor öz fəaliyyətini aşağıdakı prinsiplərə əsasən icra etməlidir;

1. Düzgünlük-auditorun düzgünlüyü onun fikrinə inam yaratmağın əsasıdır.
2. Obyektivlik və müstəqillilik-auditorlar audit obyeti haqqında məlumatların toplanması, qiymətləndirilməsi, ötürülməsi prosesi zamanı yüksək səviyyəli obyektivlik nümayiş etdirilməlidir. Onlar öz xidmətlərinin qərəzsizliyinə xələl gətirən fəaliyyətlərdə iştirak etməməlidirlər.
3. Peşəkar səriştəlilik və dəqiqlik-auditorlar audit xidməti göstərmək üçün lazımı biliyə,vərmişə və təcrübəyə malik olmalıdırlar.Bu prinsip tələb edir ki, auditorlar keyfiyyətli audit rəyi təqdim etmək üçün lazım olan audit sübutlarını toplayıb dəyərləndirən zaman mütəxəssislərlə birgə biznes məlumatları, maliyyə hesabatlarını qiymətləndirməyi bacara bilsin.
4. Konfidisionallıq(məxliliyin qorunub saxlanması)-auditorlar audit prosesində əldə etdikləri məlumatların mühafizəsində diqqətli olmalıdırlar.

Auditorlar müstəqilliyini biz üç yerə bölə bilərik.Belə ki, onun proses nöqtəyi nəzərindən proqramlaşdırmada müstəqillilik, tədqiqatda müstəqillilik, hesabatvermədə müstəqillilik şəklində bölgüsünü edə bilərik.

Proqramlaşdırmada müstəqillilik dedikdə, auditorun fəaliyyətinin rəhbərlik tərəfindən istənilən müdaxiləsindən, audit fəaliyyətinin hər hansı hissəsinin dəyişdirilməsi və ya aradan qaldırılmasına hallarının baş verməməsi məsələsi ilə bağlı olan azadlığı nəzərdə tutulur. Bu prinsip tələb edir ki, auditor öz proqramını, icra ediləcəsi işlərini özü tərtib etsin.

Tədqiqatda müstəqillilik auditorun audit subyektinin əməliyyatları, öhdəlikləri, ehtiyatları barəsində olan bütün məlumat mənbələrinə birbaşa, sərbəst daxil olmasının təmin edilməsi ilə əlaqədardır. Eyni zamanda buraya rəhbər işçilərlə audit yoxlaması zamanı birbaşa əlaqələrin qurulmasına yaradılan şəraiti də aid etməj mümkündür.

Hesabatvermədə müstəqillilik isə hesabat zamanı auditoruna mühakimələrinə qarşı qoyulan prinsiplərdən hesab edilir.

Auditorların müstəqilliyinə qarşı təhlükələr:

1. Önemli müştərilər- Qəbul edilməlidir ki, bəzi mühüm şirkətlər vardır ki, auditorlar həmin müştərilər tərəfindən təzyiqa məruz qala bilirlər. Bu təzyiqin qarşısında tab gətirə bilməyən auditorların müstəqilliyi “zədələnmiş” hesab edilir və son nəticədə müştərinin maliyyə nəticələrinin audit zamanı qərar qəbulunun obyektivliyi aradan qaldırılmış vəziyyətdə olur.

Yaranan təzyiqləri auditorlar və müştəri arasındakı münasibətdən yaranan, auditorun profesional öhdəliyi və şəxsi marağından yaranan, rəhbərlərlə səhmdarlara arasındakı münasibətdən yaranan və şirkətlə digər üçüncü tərəflər arasındakı münasibətlərdən formalaşan şəkillərdə qruplaşdırıla bilər. Belə ki, qeyd olunan bütün bu təzyiqlər auditorun obyektivliyi və müstəqilliyini zədələyən faktorlardan hesab olunur.

2. Audit xidməti ilə bağlı olmayan xidmətlər- Bəzi audit şirkətləri müştərilərinə audit xidmətindən əlavə olaraq eyni müştərilərə digər müxtəlif maliyyə xidmətləri göstərə bilər ki, bunun nəticəsində auditin müstəqillik və obyektivlik prinsipinin səviyyəsi aşağı düşür.

3. Müştərilərlə bağlılıq- Auditor hər hansı bir əlaqə ilə müştəri müəssisədə fəaliyyət göstərən işçilərlə bağlılığı olduğu zaman auditorun müstəqilliyin pozulması halları qaçınılmazdır.Xüsusi ilə maliyyə asılılığı olan müştərilərlə bağlı audit fəaliyyətinin obyektivliyi sual altında qalmış hesab olunur.

Bununla belə məcburi audit rotasiyası təşkil etməklə bu cür halların qarşısını almaq mümkündür.Belə ki, Məcburi auditor rotasiyasında əsas məqsəd auditorların müstəqilliklərinə şərait yaradaraq audit xidmətlərinin tam obyektiv şəkildə təşkilini təmin etməklə audit xidmətinin keyfiyyətini inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Məcburi audit rotasiyasının üstünlükləri və çatışmazlıqları

Audit rotasiyası haqqında geniş yayılan arqumentlərdən biri odur ki,auditor şirkəti ilə uzun müddətli çalışan müştəri ilə onlar arasında ele bir münasibət yarana bilər ki,onlar obyektiv rəy verə bilməz və çatışmazlıqlar,qanunsuzluqlar halında müştəriyə kompromisə gedərlər.

Eyni zamanda auditorlar hesabat verəcəkləri mövzu barəsində olan məsələləri əhəmiyyətlik baxımından qiymətləndirmə zamanı profesional şəkildə mühakimə etməyi bacarmalıdır.Bu hallara daxil edilə bilər:

1. əhəmiyyətlik və audit risklərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı
2. audit prosedurunun icrasının və eyni zamanda audit sübutlarının əldə olunmasının Beynəlxəq Audit Standartlarına cavab verdiyini müəyyənləşdirən zaman
3. uyğun audit sübutlarının əldə edilib edilməməsi,qoyulmuş məqsədlərə nail olma baxımından əlavə fəaliyyətlərə ehtiyacın olub olmamasını aşkarlayan zamanı

Auditdə əhəmiyyətlik dedikdə, hesabatda ayrı-ayrı maddələrin və ya maliyyə göstəricilərinin icazə verilən dərəcədə təhrif edilməsi səviyyəsi başa düşülür. Əhəmiyyətliliyin qiymətləndirilməsi auditorun təcrübəsindən və peşəkarlığından asılı deyildir və onlar tərəfindən hər bir müştəri üçün onun fəaliyyətinin miqyası və xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilir. Qiymətləndirmə zamanı auditor informasiya istifadəçiləri və onun əsasında qəbul ediləcək mümkün qərarlar haqqında təsəvvürə malik olmalıdır.

Qiymətləndirmə zamanı auditor iki əsas yanaşmadan istifadə edir:

1. induktiv qiymətləndirmə zamanı hesabatın ayrı-ayrı maddələrinin, daha sonra isə onun bütövlükdə əhəmiyyətliliyinin müəyyən edilməsi (məsələn, 700 min manat kreditör borcu olan müəssisə üçün həmin maddə üzrə 7 min manat həcmində səhv əhəmiyyətli qiymətləndirilməyə bilər);

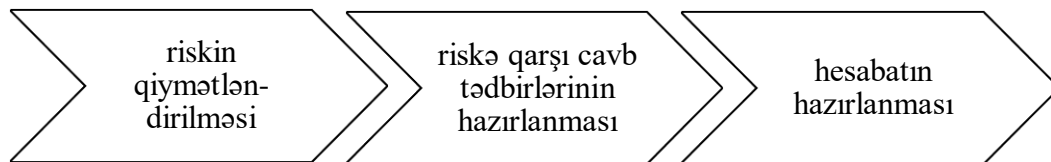
2. deduktiv qiymətləndirmə zamanı mümkün səhvlərin ümumi məbləğinin müəyyənləşdirilməsi və sonradan onun hesabat maddələri arasında bölgüsünün aparılması

Əgər auditor hər hansı bir qanunauyğunsuzluq halları və ya əhəmiyyətli dərəcədə şübhəli təhriflər aşkara çıxararsa,

- a) o mövcud vəziyyəti diqqətlə araşdırmalı və anlamalı
- b) bu məlumatla maliyyə hesabatlarında baş verə biləcək effektləri qiymətləndirməlidir.

Audit fəaliyyəti zamanı yaranan şübhələr zamanı auditor bunu menecerlərlə müzakirə etməlidir. Əgər auditor bu qanunauyğunsuzluqla bağlı menecmentdən dəstək ala bilməsə, dolayısı ilə onlar bu məlumatları təkzib edərlərsə, bu barədə müəssisənin hakimiyyət iyerarxiyasına görə daha yuxarı səviyyələrinə məlumatlar açıqlanmalıdır. Auditin riskə əsaslanan metodunda isə əsas üç mərhələ əks olunur. Riskin qiymətləndirilməsi zamanı auditor maliyyə hesabatlarında əhəmiyyətli dərəcədə olan təhriflər üzrə riskləri qiymətləndirir.

Şəkil 5. Riski əsaslanan auditin mərhələləri

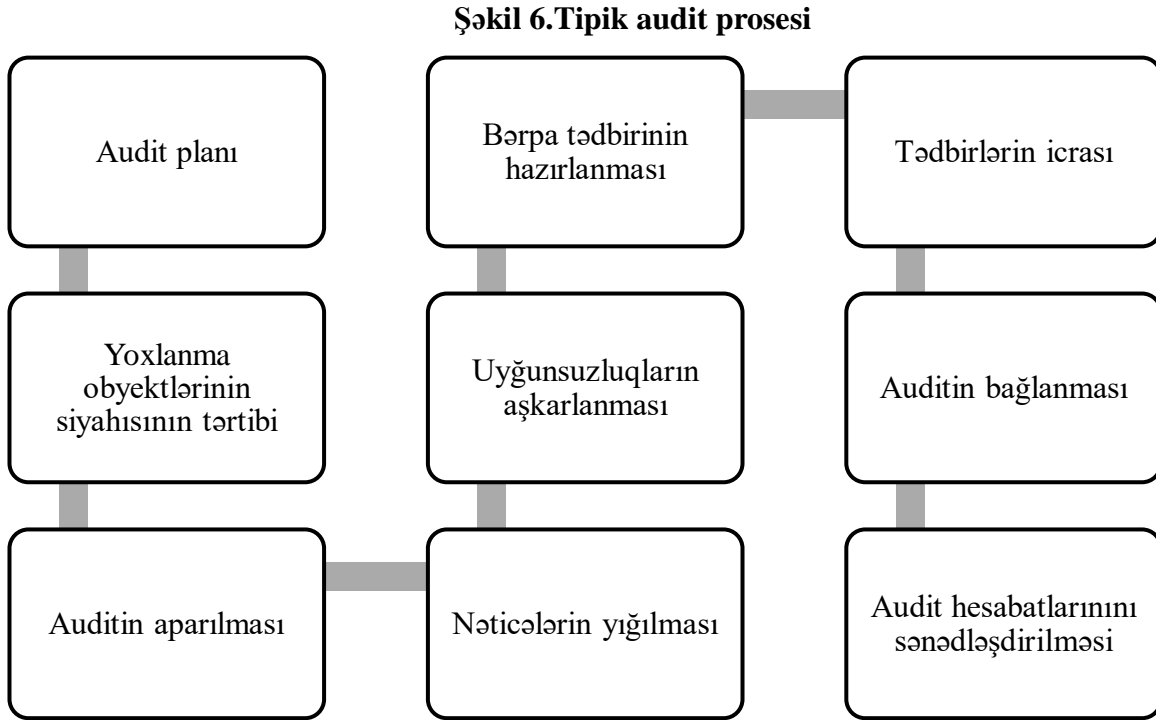

Mənbə: <http://psc.az/Kitabxana.az> (15.02.2019)

Risklərə qarşı cavab tədbirlərinin hazırlanması mərhələsində isə aşkarlanıb müəyyən edilmiş təhriflərlə bağlı olaraq audit prosedurları hazırlanır.

Hesabatın hazırlanması mərhələsində isə əldə edilmiş audit sübutları vasitəsi ilə rəy formalaşdırılaraq əldə olunmuş nəticələrə əsasən hesabat hazırlanır və dərc edilir.

Tipik audit fəaliyyətini aşağıdakı qrafiklə ümumiləşdirə bilərik:

Mənbə:ISO 9001:2015 Audit procedures.

Audit aparılarkən profesional şəkildə mühakimələrin aparılması mütləqdir. Beynəlxalq audit standartlarındakı tələblərə əsasən auditor profesional mühakimələr apararaq sonradan onu sənədləşdirməlidir.

Auditorlar tərəfindən müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsi auditor rəyinin təhvil-təslim aktı ilə müəyyənləşdirilir. Auditor rəyi müəyyən forma üzrə tərtib olunur. Audit subyekti auditin təşkili üçün lazımı bütün sənədləri, hesabatları və registrləri auditora təqdim etməli və eyni zamanda onların düzgünlüyünə görə məsuliyyət daşıyaraq auditorun sorğusuna həm yazılı və eyni zamanda şifahi açıqlamalar gətirməyə borcludurlar.

Audit subyektləri öz fəaliyyəti ilə bağlı bütün məsələlərə dair sərbəst və ya auditor təşkilatı ilə hər hansı müddətdə müqavilə bağlamaq hüququna malikdirlər. Bu

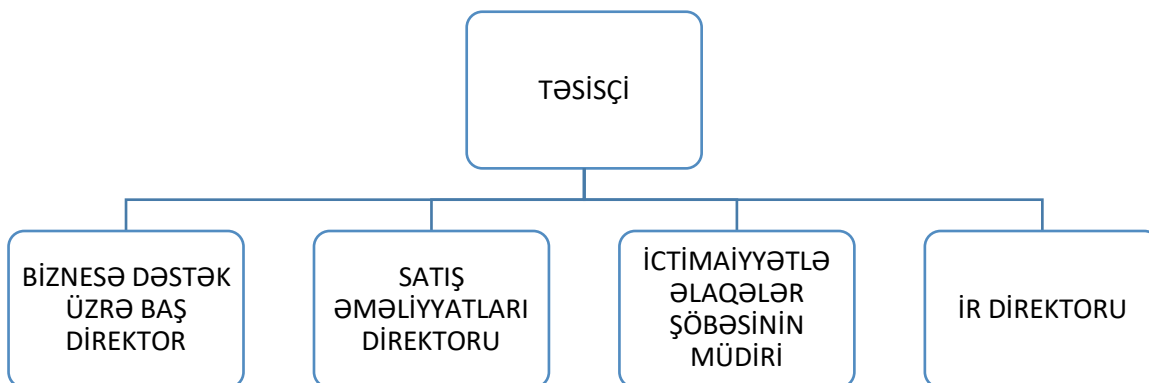
tipdə olan müqavilələr yoxlama xaraqteri daşdıqda auditor yoxlamanın nəticələrinə əsasən müəyyən akt tərtib edir.

II. Fəsil Ticarət təşkilatlarının fəaliyyəti üzrə audit yoxlamasına ümumi metodik yanaşma

2.1. Ticarət təşkilatlarında daxili nəzarət xidmətinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və daxili auditin təşkili imkanlarının tədqiqi

Azərbaycanda neft sektoru ilə yanaşı, iqtisadiyyatın digər sferalarında, xüsusi ilə ticarət sahəsində inkişaf nəzərə çarpmaqdadır. Azərbaycanda ticarət sferasında inkişaf etmiş müəssisələrdən biri də “Veyselöglü” şirkətidir. İldən-ildə inkişaf edərək, qısa müddət ərzində dövrün tələblərinə uyğun müasir texnologiya ilə təchiz olunaraq geniş ticarət şəbəkəsi qurmuş “Veyselöglü” satış və distribüter şirkəti, hazırda yüksək səviyyəli xidməti ilə seçilən müasir ticarət holdinqinə çevrilib.

Şəkil 7. Veyselöglü MMC –nin strukturu

Mənbə: <https://www.veyseloglu.az/az/structure>

Əsas məlumatlar. Müəssisə, əsasən, zəruri qida məhsullarının istehsalı və satışı ilə məşğul olur.

Bununla belə, hal hazırda bu sahədə müəssisə müəyyən səviyyədə çətinlik yaşayır.

- satışın artırılması məqsədiylə qiymətlərin aşağı salınmasına edilən təzyiqlər
- əlavə kompaniyaların, endirimlərin tətbiqi
- rəqabətin yüksəkliyi
- yeni tətbiq edilən qaydalarla bağlı müştərilərin fikir ayrılıqları

Bununla belə, biz müəssisədə və digər asılı şirkətlərində auditin, daxili nəzarət xidmətinin hansı şəkildə icra ediliyini müşahidə edərək bu fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün müəyyən tövsiyələr hazırlamışıq.

İlk öncə qeyd edək ki, daxili nəzarət xidməti dedikdə, maliyyə hesabatlarının etibarlılığı, əməliyyatların səmərəliliyi və məhsuldarlığı, habelə qanun və qaydalara uyğunluğu üzrə müəssisənin qarşısına qoyduğu məqsədlərə çatmasına dair kifayət dərəcədə əminliyi təmin etmək üçün müəssisənin idarəetmə heyəti, rəhbərliyi tərəfindən işlənib hazırlanan, işçilər tərəfindən həyata keçirilən və dəstəklənən proses başa düşülür. Bu sistem ümumən maliyyə, habelə prosedur yoxlamalarının məcmusundan təşkil olunur.

Daxili audit isə daxili nəzarətin bir qolu olaraq, bütövlükdə idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi fəaliyyətidir. Başqa sözlə, daxili audit vasitəsiylə əməliyyatları səmərəlilik baxımından obyektiv şəkildə qiymətləndirmək və problemlə halların aradan qaldırılması məqsədiylə tövsiyələr hazırlayıb rəhbərliyə təqdim etmək, müəssisənin fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə, risklərin idarə edilməsinə təminat vermək mümkündür.

Müşahidə etdiyimiz Veyseləli müəssisəsində nəzarət fəaliyyətini üç müdafiə xəttinə bölmək mümkündür. Ön müdafiə xəttində menecment və işçiləri dayanır. Belə ki, onlar gündəlik olaraq riskləri qiymətləndirərək təyin olunan məqsədə əsasən prosedurları icra edirlər. İkinci müdafiə xəttində idarəetmə heyətini məlumatlandıran şöbələr, maliyyə, satınalma departamenti və digərləri aid edilir. Son müdafiə xəttinə isə daxili auditorlar, yəni digər iki müdafiə xəttinin normal şəkildə, normalara, standartlara uyğun olaraq işlədiklərini kontrol edib, təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr hazırlayan şəxslər dayanır.

Nəzarət və audit aşağıdakı şəkildə həyata keçirilir.

- şirkətin riskləri qiymətləndirilir;
- xarici və daxili əməliyyatları təhlil olunur;
- ümumi sistem və proseslər yoxlanılır;

Şirkətdə daxili auditor bölməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Qurum müşahidə şurasına birbaşa olaraq tabedir. Qurumun məqsədlərinə daxil edilir.

- daxili nəzarətin yoxlanılması
- əməliyyat fəaliyyətinin yoxlanılması
- əməliyyatlarda qanunvericiliyə riayət edilmənin nəzarəti
- riskin idarə edilməsi

Daxili auditorun fəaliyyəti nəticəsində müəssisədə aşağıdakılara nail olunur;

- rəhbər işçilərə müəssisədəki əməliyyatlar haqda doğru informasiya təmin edilir;
- müəssisədə səmərəli nəzarətin mövcud olması, hesabatların dəqiq və düzgün hazırlanması, eyni zamanda müəssisə fəaliyyətinin standartlara və qaydalara uyğunluğunun təminatı reallaşır;
- müəssisə əməliyyatlarının yaxşılaşdırılmasına dair məsləhət xarakterli xidmətlər icra edilir.

Daxili audit müşahidə olunan müəssisəmizdə 4 mərhələdə icra edilir:

- Planlaşdırma
- Əməliyyat fazası
- Hesabatvermə
- Təqibmə

Daxili auditin obyektləri hesab edilir:

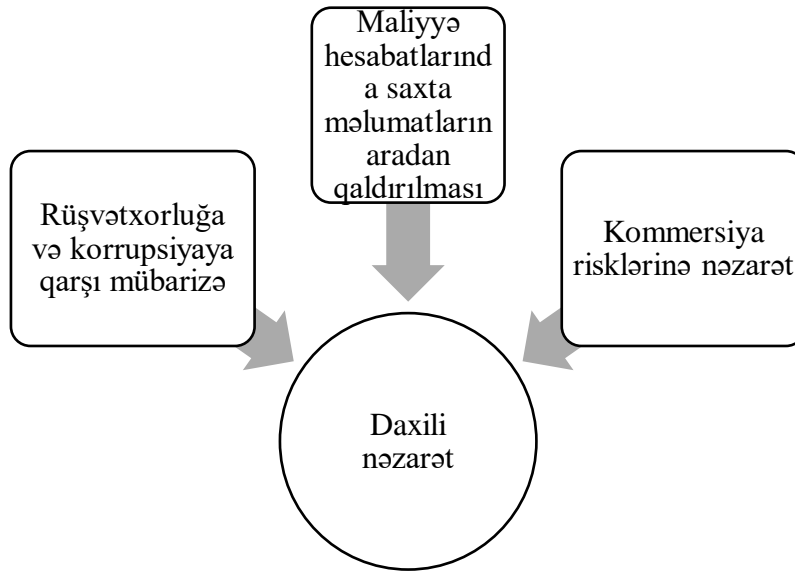
- nəzarət sisteminin və mexanizminin yoxlanılması;
- müəssisənin kommersiya fəaliyyətinin səmərəliliyi və faydalılığı;
- müəssisənin fəaliyyətinin müəyyən olunmuş məqsəd və vəzifələrə uyğunluğu.
- maliyyə məlumatları;
- təlimatlara, sərəncamlara, müəyyən olunmuş qaydalara, qanunlara riayət edilməsi;
- aktivlərin qorunmasının təmin olunması;

Daxili nəzarətin uğurlu fəaliyyəti üzrə əldə olunan nəticələrə aid etmək olar:

- İdarəetməyə dəstək;
- Risklərin qiymətləndirilməsi prosesinin inkişafı yollarının aşkarlanması;
- Qanun pozuntularının aradan qaldırılması ;
- Vəsaitlərin qənaət baxımından dəyərləndirilməsi;
- Maliyyə hesabatlarının etibarlılığının təmin olunması;
- Aktivlərin qorunması;

Daxili nəzarətin müəssisədəki rollarına aid edilir:

Şəkil 8. Daxili nəzarətin rolları

Daxili auditin və təftişin icrası məqsəd və vəzifə baxımından fərqlənir. Onlar ilk növbədə yoxlama obyektləri baxımından fərqlənirlər. Daxili audit maliyyəhesabatında əhəmiyyətli təhriflərin ,eyni zamanda ödəmə qabiliyyətini aşağı salan, müəssisənin maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərən səbəbləri aşkarlayır. Təftiş isə qanunvericiliyi pozan bütün səbəbləri aşkar edir və buna səbəb olanların cəzalandırmasını həyata keçirir. Daxili audit yoxlamadan başqa, bölmənin maliyyə vəziyyətinin təhlilinə, investorların cəlb edilməsinə, daha çox tövsiyə xarakterli olmasına , təftiş isə yalnız aktivlərin qorunması, sui-istifadənin qarşısının alınmasına və profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəlib. Daxili auditdə yekun işlər səhvlərin düzəldilməsi və bölmənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə auditorun hesabatı və tövsiyələridir. Təftişin

sonunda isə təftiş aktı doldurulur, təşkilati nəticələr müəyyən edilir, cərimələr qoyulur, məlumat rəhbərlərə və ya başqa idarəetmə orqanlarına çatdırılır; kənar auditdə olduğu kimi, daxili auditdə də alınan məlumat məxfi saxlanılır, təftişdə isə alınan məlumatlar geniş şəkildə müzakirə edilir.

Ticarət müəssisələrinin auditi zamanı şirkətdə daxili nəzarətin zəif olduğu bəlli olduqda, auditorlar şirkətdəki bütün əməliyyatları ətraflı şəkildə yoxlamadan keçirməlidir. Bu əməliyyatlar isə aşağıda qeyd olunmuş məqsədlərə nail olmaq məqsədi ilə böyük önəm daşıyır.

- əməliyyatın effektivliyi və səmərəliliyi;
- maliyyə hesabatlarının etibarlılığı;
- standart və qaydalara uyğunluq.

1. Əməliyyatın effektivliyi və səmərəliliyi

Əməliyyatın effektivliyi və səmərəliliyinin təmin edilməsi maliyyə hesabatlarının müəssisənin maliyyə vəziyyətini dürüst və xüsusi ilə obyektiv şəkildə əks etdirilməsi baxımından auditorda əminlik yaratmağa xidmət edir.

Veyseləli MMC şirkətinin bununla bağlı aşağıdakı siyasəti var.

a) İşçilərin iş davamiyyəti ilə bağlı nəzarət forması

İşçilər şirkət binasına daxil olarkən və eyni zamanda çıxarkən hər bir işçidən ofisə daxil olmaq üçün fərdi qaydada IT tərəfindən proqramlaşdırılmış kartları istifadə etmək tələb olunur.

Bunun maliyyə hesabatlarına təsirini bu şəkildə qeyd edə bilərik ki, əmək haqqı ilə bağlı maliyyə hesabatların da əks olunacaq məlumatlar doğru və dürüst şəkildə ifadə ediləcəkdir.

b) Mal-material ehtiyatının, hər hansı bir aktivlərin müəssisədən kənara çıxarılması ilə bağlı nəzarət .

Mal-material ehtiyatı anbarlarda xüsusi nəzarətlə saxlanılır və anbarın qapıları açarlıqilidlənir. Hər hansı bir kənar şəxslərin anbara daxil olmasına icazə verilmir. Bununla belə, müəssisədən kənara hər hansı bir aktivin çıxarılması xüsusi

icazə sənədinin tərtib edilməsi və rəhbərliyə məlumat verərək təsdiq alması yolu ilə mümkündür.

Rəhbərlik mal-material ehtiyatının illik (bəzi hallarda rüblük, aylıq) olaraq fiziki şəkildə yoxlanmasını təşkil edir. Bunun maliyyə hesabatlarına olan təsirini bu şəkildə qeyd edə bilərik ki, bu şəkildə icra edilən nəzarət fəaliyyətləri maliyyə hesabatlarında əks olunan mal material ehtiyatları ilə bağlı məlumatların daha dəqiq və habelə etibarlı olması məqsədi ilə aktivlərin qorunmasına imkan verir.

Daxili nəzarət sistemi 315 sayılı Beynəlxalq audit standartına əsasən aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarətdir:

Şəkil 9. Daxili nəzarətin tərkib hissələri

1. Nəzarət mühiti

Buraya rəhbərliyin şirkətdəki mövqesi, funksiyaları, rəhbərliyin səmiyyəti və xüsusilə etik dəyərlər və s. aid edilir. Auditor nəzarət mühitini mütləq şəkildə anlamalıdır. Bu məqsədlə auditor idarəedicilərin etdiyi səhvlərə nəzarət məqsədiylə etik davranış kodeksinin olmasını aşkarlamalıdır. Nəzarət mühitindəki elementlərin müsbət xüsusiyyətləri daxili nəzarət üçün müvafiq təməl rolunu oynayır. Nəzarət mühitində mövcud çatışmazlıqlar auditoru bu çatışmazlıqların nəzarət mühitinin komponentlərinə mənfi təsir göstərməyi ilə bağlı, müəssisənin etik tələblərə riayət etməsi və maliyyə hesabatlarının doğru və ədalətli tərtib edilməsinə zəmanət vermək üçün araşdırmağa vadar edir.

2. Müəssisənin risk qiymətləndirmə prosesi

Daxili nəzarətin tərkib hissələrindən olan müəssisədəki riskləri qiymətləndirmə prosesi, risklər və onların yaratdığı nəticələrə qarşı hər hansı bir cavab tədbirin görülməsi barədə qərarlar qəbulu üçün müəssisənin qurduğu prosesdir.

Hədəf şirkətimizdə riskin qiymətləndirilməsi prosesi xüsusi şöbəyə tapşırılmışdır. Bunun sayəsində nəzarətin önəmli faktorlarından olan riskin qiymətləndirilməsi prosesinə xüsusi ciddiyyətlə yanaşılır ki, bu əməliyyat auditorun işini müəyyən səviyyədə asanlaşdırır.

3. İnformasiya sistemi

Nəzarətin digər önəmli komponentindən biri olan informasiya sistemi texniki vasitələrin tərkib hissələri, proqram təminatı, habelə fərdlərdən, prosedurlardan ibarətdir.

Veysəloğlu şirkətində informasiya sistemi xüsusi olaraq peşəkar IT komandasının dəstəyi ilə idarə olunur. Sistem üzərində hər hansı dəyişikliyi sadəcə idarəediciyə təsdiq aldıqdan sonra icra etmək mümkündür.

4. Nəzarətlə bağlı fəaliyyətlər

Rəhbər şəxslərin birbaşa olaraq tapşırıqlarının icrasını təmin edən standartlar, qaydalar və prosedurlarla bağlı olan bir fəaliyyət nəzərdə tutulur. Nəzarət fəaliyyətlərinin düzgün şəkildə icra edildiyi barədə məlumat əldə etmək üçün seçmə yoxlamalar aparılmalıdır.

5. Nəzarət sisteminin monitorinqi

Nəzarət sisteminin monitorinqinin aparılması nəzarət fəaliyyətinin effektivliyinin müəyyən dövr daxilində dəyərləndirilməsi prosesidir. Nəzarətin monitorinqi nəzarət fəaliyyəti və əməliyyatlarının zamanında dəyərləndirilməsi, eləcə də müəyyən vəziyyətlərdəki dəyişikliklərlə bağlı zəruri tədbirlərin görülməsindən təşkil olunur.

Bu əməliyyatın icrası daxili nəzarət şöbəsi tərəfindən aparılır və bu prosesin uğurlu təşkili daxili auditorlara əminlik qazandırır, lakin onun effektivliyini vaxtaşırı dəyərləndirməlidirlər.

Auditorlar öz işlərini səmərəli yolla və müəyyən olunan zaman daxilində tamamlaya bilmək üçün müəssisənin daxili nəzarət sisteminin fəaliyyətinə əmin

olmalıdırlar. Müəssisənin daxili nəzarət sistemini qiymətləndirərkən auditor onu diqqətlə analiz etməli və əgər hər hansısa bir çatışmazlıq varsa, bu çatışmazlığı aşkar etməlidir. Bu çatışmazlıqlar auditorların daxili nəzarət sistemində olan etibarını azalda bilər. Əgər daxili nəzarət sistemi etibarlı şəkildə qurulmamışdırsa, o zaman auditor çox sayda substantiv yoxlamalar aparmağa borcludur. Müəssisənin səmərəli şəkildə idarə olunması üçün daxili nəzarət çox böyük əhəmiyyət daşıyır.

Daxili nəzarət prosesində çatışmazlıqlar aşağıda qeyd olunan hallarda mövcud olur:

- nəzarət sistemi maliyyə hesabatlarındakı təhrifləri vaxtılı-vaxtında aşkarlamaq, düzəltmək və ya hər hansı profilaktik tədbir görmək gücündə olmadıqda;
- təhrifləri zamanında aşkara çıxaran, düzəldən və ya qarşısını alan nəzarət tədbirləri planı ümumiyyətlə olmadıqda;

Daxili nəzarətlərə birbaşa olaraq istiqamətlənməzdən öncə, auditor daxili nəzarət sistemində mövcud ola biləcək çatışmazlıqları aşkara çıxarılmalı və daxili nəzarət sistemlərini ümumilikdə qiymətləndirməlidir. Sistemdəki çatışmazlıqlar isə mövcud sistemin yerinə yetirilməməsi və yaxud düzgün olaraq yerinə yetirilməməsi səbəbindən baş verir və məqsədlərə nail olmaqda problemlər yaradır.

2.2. Ticarət təşkilatlarında audit yoxlamasının metodiki məsələləri. Auditin aparılması mərhələləri

Müşahidə etdiyimiz müəssisələrimizdə audit fəaliyyəti məqsədlərindən və əhatə dairəsindən asılı olaraq audit metodikası fərqlidir. Bu səbəbdən auditin aparılması mərhələləri aparılma məqsədlərinə uyğun olaraq dəyişir.

Ümumilikdə auditor yoxlamalarının əsas mərhələləri:

- auditin aparılmasına hazırlıq;
- mühasibat uçotu sistemi üzrə daxili auditin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi;
- auditin planlaşdırılması;
- auditor tərəfindən yoxlamanın aparılması;

- auditor arayışının tərtib edilməsi.

Ticarət müəssisələrində audit aşağıdakı şəkildə icra olunur:

- mövcud qanunvericiliyə, auditor fəaliyyətinin normativ tənzimlənməsi ilə bağlı sənədlərə və müştəri ilə bağlanmış müqavilə şərtlərinə müvafiq auditin həcmi müəyyən edilir. Auditor mövcud müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin bütün istiqamətləri, müəssisədə mühasibat uçotu, eyni zamanda daxili auditin təşkili və vəziyyəti haqqında dürüst informasiyalar əldə etməyə çalışır;
- Yoxlamada istifadə ediləcək prosedurlar, eləcə də işə digər mütəxəssislərin cəlb edilməsinin ehtiyacının olub olmaması ilə bağlı məsələlər müəyyən edilir;
- maliyyə hesabatlarının etibarlılığına təsir göstərə biləcək xətlərin yaranması ehtimalını müəyyənləşdirmək üçün müəssisədə tətbiq olunan mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemi qiymətləndirilir;
- audit rəyini formalaşdırılması üçün çox mühüm əhəmiyyət daşıyan auditor sübutları toplanılır;
- mühüm auditor sənədlərini formalaşdırılır. Auditor sənədləri auditorun mülkiyyəti hesab olunmasına baxmayaraq, mövcud informasiyalar konfidensial(məxfi) hesab edilir və müştərinin razılığı olmadan istifadəsi(xüsusi hallar istisna olmaqla) qadağandır;
- auditor hesabatı və rəyi formasında tamamlanan auditor xidmətlərinin nəticələrinin əks etdirilməsi.

Auditin aparılmasının hazırlıq mərhələsi auditin həcmi, dəyəri və auditin aparılması üçün müqavilənin bağlanmasını əhatə edir. Maliyyə hesabatları, səhmdarların yığıncaqları, direktorlar şurasının iclasları barədə olan məlumatlar, müəssisənin daxili maliyyə hesabatları, əvvəlki dövrlərin auditor rəyləri, daxili auditin materialları diqqətlə öyrənilməlidir.

Hazırlıq mərhələsində auditor müəyyən edir ki:

- aparılacaq əməliyyatların təqribi həcmi;
- aparılacaq auditin daha önəmli məsələlərini;

- xüsusi diqqət tələb edən halları (səhvlərin, aldatma hallarının, təhriflərin mümkünlüyü);
- yoxlanılan şirkətin uçot sisteminə və eyni zamanda daxili auditin səmərəliliyinə inam dərəcəsini;
- auditor sübutlarının əhəmiyyəti və həcmi;
- daxili auditorların işini yoxlamaqla onların auditə cəlb edilməsinin mümkünlüyünü;
- ekspertlərin cəlb edilməsinin zəruriliyini.

İşin həcmi və mürəkkəbliyindən asılı olaraq aparılacaq auditin dəyəri müəyyən olunur və müqavilədə göstərilir.

Auditin növbəti mərhələsində auditin planlaşdırılması həyata keçirilir ki, bu proses auditin zamanında və keyfiyyətli aparılması üçün vacib şərtidir və auditor üçün kompas rolunda çıxış edir. Planlaşdırmaya görülməli işlərin proqramı daxil edilir.

Audit proqramının üstünlükləri hesab edilir:

1. İşlərin zamanında icrası
2. Əməliyyatlarla bağlı vahid struktur
3. İş bölgüsünün sadələşməsi
4. Səlahiyyətlərin ədalətli bölgüsünün aparılması

Bu üstünlüklərə baxmayaraq audit proqramının olmamasının yaratdığı çətinliklər də mövcuddur:

1. İnisiativlərin (yeni təkliflərin) aradan qaldırılması. Müəssisədə aparılan audit fəaliyyətində bir tipdə, standart olaraq, proqrama əsasən fəaliyyət auditə yeniliklər yaratmasına mane olur.
2. Kiçik məsələlərdə audit proqramının hazırlanması lüzumsuzdur.

Bu cür audit proqramının mənfi halları ilə qarşılaşmamaq üçün edilməlidir:

-audit proqramına yenidən baxışların keçirilməsi və müəssisə fəaliyyətinə uyğun qurulması

-auditorların təlim tədrisinin keçirilməsi

-ümumi nəzarətin qorunması

Auditin mühüm mərhələlərindən hesab edilən mühasibat balansının və maliyyə hesabatlarının dürüstlüyünü qiymətləndirmək, zəruri olan informasiyaların toplanması və təhlili yolu ilə aparılır. Əgər audit yoxlaması müəssisədə ilk dəfə olaraq aparılırsa, onda müəssisənin təsis sənədləri, nizamnaməsi, əsas fəaliyyət sahəsinin xarakteri və məzmunu diqqətlə araşdırılmalıdır.

Əgər müəssisədə audit yoxlaması təkrarən eyni firma tərəfindən aparılırsa, (Veysəloğlu şirkətinin auditini Deloitte audit şirkəti tərəfindən aparılır) onda illik hesabatların göstəriciləri təhlil edilir, mühasibat balansının və digər hesabat formalarının tamlığı və düzgünlüyü yenidən qiymətləndirilir. Bunun üçün balans göstəricilərinin kitablardakı hesabların qalıqlarına uyğunluğu yoxlanılır. Sonra auditor bütün hesabat dövrü üçün kitabdakı yazılışları yoxlayır. İlk sənədləşmələr və uçot registrlərindəki yazılışlar yoxlanılarkən auditor aşağıdakı tələblərə əməl olunub-olunmamasını müəyyənləşdirməlidir:

- tamlıq -bütün əməliyyatların uçotda əks etdirilməli;
- düzgünlük- bütün yazılışlar düzgün olmalı;
- dürüstlük- qeyd olunanlarınhəqiqi mövcudluğunun kontrol edilməli
- açıqlıq- məlumatlar açıq şəkildə auditora bəyan edilməli
- uyğunluq-təqdim edilən iddialarla məlumatların məntiqi bağlantısı olmalı
- etibarlılıq-məlumatlar güvənilə bilən mənbələrdən əldə edilməli

Xidmətlərin, malların maya dəyərinin düzgün hesablanması və eyni zamanda mənfəətin formalaşması, uçotunun təşkilinin düzgünlüyünün yoxlanması audit prosesi zamanı diqqət edilməli məsələlərdən hesab edilir. Bu məqsədlə məhsulun maya dəyərini əmələ gətirən xərcləri, onlarda əks etdirilən məbləğlərin dürüstlüyü, etibarlılığı, uçotda düzgün əks etdirilməsi, ilkin sənədlərin tərtibatı, onlarda qeyd olunan maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının qanunvericiliyə riayət edilib edilməməsi yoxlanılmalıdır. Bu zaman xərclərin düzgün müəyyənləşdirilməsinə, dolay xərclərin bölüşdürülməsinin əsaslı olmasına xüsusi yanaşılmalıdır. Maliyyə

hesabatlarının dürüstlüyünü yoxlayan zaman maliyyə hesabatlarının, mühasibat balansının, sintetik hesabların və analitik hesabların üzləşdirilməsi həyata keçirilməlidir.

Müəssisənin xarici iqtisadi fəaliyyəti audit fəaliyyətində xüsusi diqqətlə öyrənilməli olan əməliyyat sahələrindəndir. Bu zaman müəssisənin idxal-ixrac əməliyyatlarının və qarşı tərəflərlə aparılan hesablaşmaların qanunauyğunluq səviyyəsi, xarici iqtisadi fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlərin və ya xərclərin müəyyənləşdirilməsi əməliyyatlarının düzgünlüyü, xarici valyuta ilə aparılan əməliyyatların qanunvericiliyə uyğun olması, ümumi bu tip əməliyyatların icrasının düzgünlüyü yoxlanılmalıdır.

Auditor yoxlaması auditorun uçot və daxili auditin inkişafı üzrə müəssisə rəhbərliyinə təkliflərin və ya tövsiyələrin təqdimatı ilə yekunlaşmalıdır. Auditor yoxlaması prosesində maliyyə hesabatlarının dürüst olması, əməliyyatlarının qanunvericiliyə uyğun olması, mühasibat uçotunun aparılmasının beynəlxalq və yerli idarəetmə orqanları tərəfindən təsdiq olunmuş qaydalara, standartlara və müəssisə təlimatlarına uyğun olması barədə auditora rəy hazırlamağa əsas verən toplanmış informasiyalardan istifadə olunaraq auditor rəyi tərtib edilir.

Ticarət müəssisələrində əməliyyatlarla bağlı audit zamanı müəssisədəki əsas əməliyyat proseslərinin auditi aparılır. Əməliyyatlar dedikdə, müəssisə üzrə satış, marketinq, habelə insan resursları kimi bölmələrin idarə edilməsi fəaliyyətləri başa düşülür. Əməliyyatlarla bağlı daxili audit tapşırıqlarında auditor müxtəlif prosedurların fəaliyyətini (economy, effectiveness, efficiency) səmərəlilik, effektivlik və habelə qənaət baxımından dəyərləndirilməsini həyata keçirir. Bu tip qiymətləndirilməyə nümunə kimi qeyd edə bilərik ki, səmərəlilik baxımından qiymətləndirmə zamanı məhsulun ərsəyə gəlməsi üçün edilən əməliyyatlarla məhsulun satışı zamanı əldə olunan nəticələr müqayisə olunur. Belə ki, minimum vəziyyətlə maksimum nəticənin əldə edilməsi dəyərləndirilir.

Effektivlik qiymətləndirilməsində isə görülən əməliyyatların müəssisənin məqsədlərinə, siyasətinə hansı dərəcə yaxınlaşdırılmasında təsirli olduğu

qiymətləndirilir. Qənaət baxımından qiymətləndirmə zamanı isə minimum xərclərlə ən uyğun kəmiyyət və keyfiyyətdə nəticə edilməsi prosesi dəyərləndirilir. Daxili auditorlar bu əsas faktorlar əsasında biznes vahidinin əməliyyatlarını qiymətləndirir və inkişaf etdirilməsi üçün rəhbərliyə tövsiyə xarakterli hesabat təqdim edirlər.

Ayrıca olaraq müəssisədə bölmələr üzrə aparılan əməliyyat fəaliyyəti üzrə audit fəaliyyətinə diqqət yetirək.

Satınalma. Bu bölmə müəssisə vahidi üçün mal və xidmətləri əldə olunmasının təmin edən olaraq önəmli hesab edilir. Satınalmanın audit zamanı satınalma şöbəsini sistemi kontrol edilir. Auditorlar şöbənin hansı dərəcə effektiv çalışması, hansı dərəcədə standart və normalara əməl edilməsi ilə bağlı qiymətləndirmələr aparırlar.

Müşahidə etdiyimiz ticarət müəssisələri öz mallarının xarici ölkələrdən idxal edərək gətirirlər. Bu səbəbdən satınalmanın auditinin aparılması fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb etməlidir. Göndərilmiş mallara əsasən verilən hesab fakturalar, malların daşınması, çatdırılması sənədləri, xarici valyuta məzənnələrinə uyğun olaraq aparılan əməliyyatların sənədləri və digərləri auditin diqqət yetirməli olduğu məsələlərdəndir. İdxalla bağlı olaraq aparılan əməliyyatlarda yaranan riskləri qeyd etsək:

1. Satınalmayla bağlı uydurma alışlar qeydə alınabilir;
2. Eyni hesab fakturalar kəsilib bilər;
3. Alınan mallara görə alış yanlış vurula bilər və.s.

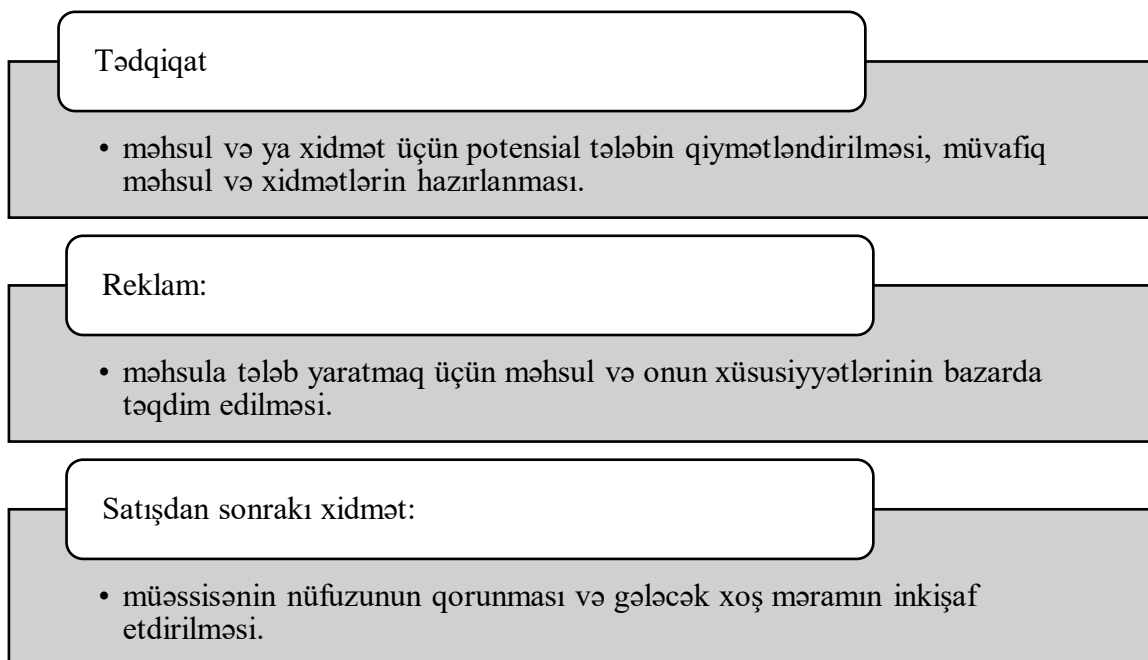
Marketing fəaliyyəti. Marketing audit şirkətin marketing performansının inkişaf etdirilməsi və ona uyğun olaraq tövsiyələrin, inkişaf konsepsiyalarının hazırlanması məqsədi ilə marketing əməliyyatlarının, mühitinin, marketing hədəflərinin, stratejiyasının dövrü, sistemə, müfəssəl yoxlanmasıdır.

Auditorlar etməlidir;

- bu sahədəki prosedurların adekvat olmasının qiymətləndirilməsi;
- marketing üzrə risklərə nəzarətin qiymətləndirilməsi;

- marketing funksiyasını səmərəlilik, effektivlik və qənaətlilik baxımından qiymətləndirməli.

Şəkil 10. Marketing funksiyaları

Mənbə: “Marketing audits”<https://businessjargons.com/marketing-audit.html>(20.04.2019)

Marketing funksiyalarının auditi bir neçə şəkildə icra edilir;

1. Makro mühitin auditi- marketing funksiyalarına təsir göstərən kənar faktorların auditi nəzərdə tutulur. Bunlara adətən ekonomik, siyasi, iqtisadi faktorlar aid edilir.

2. Əməliyyatların mühitin auditi- marketing proqramının səmərəliliyinə təsir göstərən rəqiblər, müştərilər, distributorlarla bağlı olan faktorların auditi nəzərdə tutulur.

3. Marketing strategiyasının auditi- biznes missiyasının izlənilə bilinmə səviyyəsi, marketing strategiyasının, məqsədlərinin əlçatanlığının qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur.

4. Marketing sistemlərinin auditi- buraya marketing informasiya sistemlərinin, marketing planlaşdırılması sisteminin, yeni məhsulların inkişaf etdirilməsi sisteminin, marketing nəzarəti sisteminin auditi nəzərdə tutulur.

5. Marketingin təşkilinin auditi- iyerarxiyanın müxtəlif səviyyələrində marketing fəaliyyəti üzrə kadrların performanslarının auditi aid edilir.

Xəzinədarlıq. Bu əməliyyatlar müəssisənin maliyyə departamenti tərəfindən icra edilir. Bu şöbə müəssisə üçün pul ehtiyatının axını təmin etməklə yanaşı, artıq pul vəsaitlərinin də ən düzgün şəkildə idarə edilməsini təmin etməkdə yardımçı olur. Xəzinədarlıq şöbəsi üçün müxtəlif risklər (faiz dərəcəsi, xarici valyuta əldə etmədə yaranan problemlər və.s) olduğu üçün daxili auditorlar həmin risklərin müəssisənin siyasətləri ilə tənzimlənməsini təmin etməlidirlər.

İnsan resurları bölməsinin auditi zamanı insan resurları departamentinin performanslarının, təşkilati məqsədlərə nail olma yolundakı fəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi, auditi prosesidir. Təşkilatın zənginliyi əsasən onun göstərdiyi xidmətlərə cəlb edilən peşəkar heyətin sayı və keyfiyyətindən asılıdır.

İnsan resurslarının auditi insan resurslarının funksiyalarının icra edilməsində boşluqların, xətalərin, təhriflərin aşkarlanması üçün icra edilir.

Audit insan resurslarının fəaliyyətində aşağıdakılara əmin olmalıdır.

- təşkilatın planlaşdırma, nəzarət və təhlil siyasətlərinə əməl etmə və sadıqlıq;
- təşkilatın fayl hazırlığı, sənədləşdirmə və yazışma şablonları, eləcə də proqramlaşdırma, tədqiqat alətləri, tapşırıq üzrə müvafiq imzalama və nəşretmə prosedurlarından istifadə etməsi;
- təşkilatın peşə və etik davranış siyasətlərinə əməl etməsi və sadıqlığı;
- gördükləri işləri, təhlilləri, məsləhətləşmələri və nəticələri lazımi qaydada sənədləşdirmək;
- öz işlərini vaxtında, qərəzsizlik və uyğun müstəqillik prinsipləri əsasında tamamlamaq, işi təşkil edilmiş, sistemli, tam və qəbul edilən qaydada sənədləşdirmək;
- çətin və mübahisəli məsələlərə dair lazımi məsləhətləşmələr üzrə bütün işçi sənədlərin, fayl sənədlərin və memorandumların hazırlanması, düzgün isnad nömrəsinin verilməsi və tarixinin qeyd edilməsini təmin etmək;

- müştərilərə aid müvafiq əlaqə vasitələri, məlumatlar, təhlillər və məsuliyyətlərin aydın şəkildə müəyyən edilməsi və sənədləşdirilməsini təmin etmək; habelə
- tapşırığa dair hesabatlarda görülən işlərin və nəzərdə tutulan məqsədin göstərilməsi və bu hesabatın sahə üzrə işin tamamlanmasından sonra qısa müddət ərzində verilməsini təmin etmək.

Satışın auditı. Satışın auditı periodik, sistemativ bir proses olub, satış əməliyyatlarındakı problemləri, xətaləri aşkarlayaraq, biznesin strategiyasına, məqsədlərinə, qanuvericilik qaydalarında uyğunluğunun yoxlanılması, qiymətləndirilməsi prosesidir.

Satış auditinin icrası zamanı auditor nəzərə almalıdır;

1. Satış işçilərinin işə düzəlmə prosesinin analizi ilə satış auditinə başlanılır.
2. Şirkət tərəfindən qəbul edilmiş işə götürmə prosedurlarına əsasən proseslərin düzgün icra edilib edilməməsi kontrol edilir və bu məqsədlə işçilərin məlumatları, təcrübələri yoxlanılır.
3. Eyni zamanda auditorlar tərəfindən həmin sektorun bazardakı vəziyyəti (market condition) yoxlanılmalı və auditor tərəfindən SWOT analiz, yəni şirkət üçün təhlükələr, perspektivlər satış strategiyasını nail olmaq üçün həyata keçirilməlidir.
4. Auditor satış asanlaşdırmaq üçün satış prosedurlarına nəzər yetirməlidir. Şirkətin mənfəətinə öz təsirini göstərən müştəri endirimləri yoxlanılmalıdır.
5. Satış işçiləri üçün ofis mühitinin auditin aparılması satış hədəflərinə işçilərin çatıb çatmaması ilə bağlı məlumatlar əldə edilməsi üçün önəmlidir. Menecerlərlə işçilərin birbaşa olaraq əlaqəsi satışın səviyyəsinə öz təsirini göstərir.

Satışın auditı prosesində hesab fakturaların nəzərdən keçirilməsi xüsusi ilə önəmlidir. Hesab fakturaların ardıcılığı, ləğv edilən fakturların ləğv edilmə səbəbləri, hesab fakturalarla göndərilən malların anbardakı mallarla uyğunlaşdırılması, göndərilən hesab fakturalarla ödənişləri təqibatının aparılması

və.s yoxlanılmalıdır.Habelə satış fəaliyyətində geri qaytarılan mallara əsasən hesab fakturalara verilən dəqiqləşmələrin düzgünlüyü kontrol edilməlidir.

Satış əməliyyatlarında görülən risklərə nümunə olaraq:

- əsas vəsaitlərin satışı malların satışı olaraq qeydə alına bilər;
- növbəti dövrün satışı əvvəlki dövrə aid edilə bilər;
- uydurma satışlar əks etdirilə bilər;
- satış təmsilçiləri tərəfindən dələduzluq, fırıldaqçılıq halları baş verə bilər;
- müştərilərlə gizlin əməkdaşlıqlar edilə bilər;

Satışın auditi zamanı müşahidə etdiyimiz ticarət müəssisələrində aşağıdakı əməliyyatlar icra edilir:

- anbardan çıxan məhsullarla bağlı çıxış sənədlərində imzaların yoxlanması;
- təhvil qəbul aktlarının anbardakı faktiki mallarla uyğunlaşdırılması
- faktiki satış əməliyyatı ilə hesab fakturalarda qeyd olunan məlumatların eyniliyinin yoxlanması

Lakin məlum məsələdir ki, sadəcə əməliyyatların sistem üzərindən yoxlanması auditorda əminlik yaratmamalıdır.Belə ki, əməliyyatlarla bağlı olan sənədlərlə yanaşı cari inventarizasiyanın aparılması, əməliyyatlarla bağlı daxili nəzarətin qiymətləndirilməsinin aparılması satışın auditinin təkmilləşdirilməsi üçün gərəklidir.Eyni zamanda auditor satış əməliyyatlarının düzgün sistemlə icra edildiyinə əmin olmalıdır.

İnformasiya texnologiyaları(It) bölməsinin auditi xüsusi olaraq qeyd edilməlidir.Belə ki, müasir dövrdə komputerlər müəssisə fəaliyyətdə əvəzedilməz rola malikdir və onların idarə edilməsinin dəyərləndirilməsi çox önəmli xarakter daşıyır.Komputer sistemlərində auditorlar sistemə daxil olmaya nəzarəti, problem idarəedilməyə nəzarəti, şəbəkə kontrolunu qiymətləndirir.

Sosial audit.Ticarət müəssisələrinin və ümumən bütün təşkilatların ciddi fəaliyyətlər həyata keçirməli olduqları sahələrdən biri də sosial sferadır.Ticarət müəssisələri birbaşa olaraq mənfəət əldə edilməsinə yönləndirilməməlidir.Ticarət

müəssisələrinin xalqın rifahının təmin edilməsində xüsusi rolu olduğunu nəzərə alaraq sosial auditin təşkili ön plana çəkilməlidir.

Sosial auditin icra edilməsində əsas məqsəd müəssisənin öz sosial məsuliyyətini dərk edərək hansı səviyyədə sosial funksiyasının icra etdiyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır. Lakin təəsüflə qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə bu tip auditin təşkili sadəcə olaraq konseptual olaraq mövcuddur.

Göründüyü kimi audit fəaliyyəti yoxlamalar yalnız mühasibat uçotunun yoxlanılması ilə məhdudlaşmır. Audit yoxlamaları müəssisələrin strukturunun, auditorun ixtisaslı olduğu hər hansı sahənin qiymətləndirilməsini əhatə edə bilər. Auditorlar bu əməliyyatların yoxlanılması ilə yanaşı, onun inkişaf etdirilməsinə dair məsləhət xidmətləri təmin etməlidirlər. İndiki vəziyyətdə də məlumdur ki, auditora müraciət edilən məsələlərin əksəriyyəti vergi qanunvericiliyi və onun tətbiqi ilə bağlıdır.

2.3. Yoxlama prosesində audit sübutlarının yığılmasının xüsusiyyətləri

Auditor müstəqil olaraq auditor sübutlarının əldə edilməsi prosedurlarını özü müəyyən edir. Auditor ehtimal ki, bir şəkildə audit proseduru müəyyənləşdirməlidir ki, audit rəyini formalaşdıran uyğun audit sübutlarını rahat bir şəkildə əldə etməyə imkan versin. Auditor audit prosedurunu həyata keçirərkən audit sübutlarını uyğunluq və etibarlılıq baxımından qiymətləndirməlidir. Əgər hər hansı bir mütəxəssisdən audit sübutu kimi məlumat əldə edirsə, auditor:

- həmin mütəxəssisin sərəştəsini, obyektivliyini, qabiliyyətlərini dəyərləndirməli;
- həmin mütəxəssisin işinin mahiyyətini anlamalı;
- həmin mütəxəssisin bu iddiasını audit sübutu kimi qəbul etmənin uyğunluğunu qiymətləndirməlidir.

Audit sübutunun rolu. Maliyyə hesabatlarının konseptual əsaslarına əsasən tərtib edilmiş maliyyə hesabatlarına rəy vermək auditorların əsas məqsədidir. Audit sübutu isə həmin məqsədlərə çatmaq üçün auditorlara yardımçı olan, eyni zamanda rəyin əsaslandığı nəticələrə dair məlumat toplusu şəklində başa düşülməlidir.

Audit sübutu auditorlar tərəfindən toplanmış mühasibat qeydləri və ya hər hansı üçüncü tərəfdən əldə olunan kənar təsdiqlərdən ibarət ola bilər. Onu da qeyd etməliyə ki, auditorun bütün əldə olunan məlumatları audit sübutu kimi yararlanmağı mümkün deyildir. Müəyyən testlər tətbiq etməklə məlumatlar birbaşa olaraq nümunələr (samples) əsasında əldə edilməlidir.

Audit sübutunun əldə olunması zamanı audit aşağıdakı prosedurları icra edir:

-Riski qiymətləndirmə. Müəssisədə audit sübutun əldə edilməsindən öncə sübutlarda təhrif yarada biləcək risklər qiymətləndilir.

-Nəzarətin yoxlanması. Sübutların əldə olunmasıyla yanaşı, auditor müəssisədə əhəmiyyətli təhriflərin qarşısının alınması, aradan qaldırılması, düzəldilməsi məqsədi ilə nəzarət sisteminin effektivliyini qiymətləndirir.

Audit sübutları təftiş etmə, müşahidə aparma, sorğu, təsdiq, yenidən hesablama, yenidən icra və digər prosedurlarla əldə olunur.

Maddi aktivlərin fiziki olaraq inventarizasiyanın aparılması, tamlığının, sənədlərinin araşdırılması, aktivlərin müəssisəyə aid olub olmamasının araşdırılması təftiş etmə olaraq nəzərdə tutulur. Müşahidə proseduru isə auditor birbaşa olaraq icra olunan əməliyyatların baş vermə anını izləməsi ilə aparılır.

Sorğu kənar mənbələrdən və ya birbaşa olaraq audit subyektinin işçi komandasından məlumat axtarmaqla aparılır. Təsdiq isə hər hansı üçüncü tərəfdən əldə olunur. Belə ki, audit banklara, vergi orqanlarına və digər bu kimi mənbələrə müraciət edərək məlumat edir.

Yenidən hesablama. Amortizasiya dərəcəsinin düzgün hesablanması, faiz dərəcələrinin düzgün hesablanması yoxlanması buraya aid edilə bilər. Belə ki, auditorlar bunu It (informasiya texnologiyaları) vasitəsi ilə icra edir. Yenidən icra edilmə halında isə auditor özü şəxsən həmin əməliyyatı müstəqil şəkildə aparır.

Sübutun uyğunluğu və səmərəliliyi. Sübutun uyğunluğu əldə olunan məlumatların keyfiyyət ölçüsüdür. Uyğunluq və etibarlılıq audit rəyinin əsaslandığı məlumatların önəmli xüsusiyyətlərindən hesab edilir. Sübutun səmərəliliyi isə əldə olunan

məlumatların kəmiyyət ölçüsü olaraq nəzərdə tutulur. Audit sübutunun kəmiyyət göstəricisi, yəni səmərəliliyi isə audit sübutunun keyfiyyəti ilə yanaşı, əhəmiyyətli təhrif olunma riskinin auditorlar tərəfindən yoxlanılmasından xeyli asılıdır. Daha dəqiq desək, audit sübutunun səmərəliliyi audit edilən müəssisənin, biznes vahidinin risk səviyyəsindən, habelə audit sübutunun uyğunluğundan asılı olur. Beynəlxalq audit standartları da auditorlara müəssisə haqqında audit sübutu əldə olunması, bununla bağlı audit prosedurlarının tətbiq olunması zamanı audit sübutlarının həm uyğunluq, həm də səmərəlilik baxımından qiymətləndirilməsini tələb edir.

Aşağıdakı ümümləşdirmələr auditorlara audit sübutunun keyfiyyət (etibarlılıq) dəyərləndirilməsində yardımçı olur:

-Kənar mənbələr. Kənar mənbələrdən əldə edilən məlumatlar audit sübutu kimi daha etibarlı sayılır. Belə ki, kənar mənbələr müstəqil mənbə hesab edilir və müəssisənin öz qeyd məlumatlarından daha etibarlı mənbə kimi çıxış edir.

-Auditorlar. Birbaşa olaraq auditorların özü tərəfindən əldə edilmiş məlumatlar hər hansı dolay yolla əldə olunan məlumatlardan daha etibarlıdır.

-Müəssisə. Əhəmiyyətli səviyyədə müəssisədə nəzarət sistemi qiymətləndirildiyi zaman və nəzarət sistemi effektiv çalışdığına əminlik yarandığı zaman auditorlar üçün müəssisənin daxili sənədlərinə etibarlı sübut kimi yanaşa bilər.

-Yazılı məlumatlar. Təbiidir ki, yazılı sənəd şəklində, yaxud elektron qurğularda saxlanılan məlumatlar şifahi şəkildə çatdırılan məlumatlardan daha etibarlıdır.

-Sənədlərin əsli. Müəssisədə audit sübutları kimi birbaşa olaraq sənədlərin nüsxələri müştəri tərəfindən dəyişiklik edilə biləcəyi riskinə nəzərən, audit sübutu kimi dəyərləndirilməməlidir.

Auditorlar audit sübutu əldə edildiyi zaman müəyyən məsələlərdə əmin olmalıdır:

-audit aparıldığı müəssisədə audit sübutu kimi təqdim olunan əməliyyatların, müxabirləşmələrin məhz həmin müəssisədə baş verməsi və ya həmin müəssisəyə aid olması;

- bütün əməliyyatların tam şəkildə uçot registrlərində qeyd edilməsi;
- əməliyyatların məbləğlərinin dəqiqliklə qeyd edilməsi;
- əməliyyatların düzgün dövrdə əks etdirilməsi;
- əməliyyatların düzgün qruplaşdırılması.

Eyni zamanda auditor balans maddələrinə aşağıdakı şəkildə audit sübutu üçün verilən məlumatlara yanaşmalıdır;

- bütün balans maddələri(aktiv və passivlər) mövcuddur;
- balans maddələrinin hamısı məhz həmin müəssisənin hüququndadır.
- balans maddələri düzgün şəkildə təsnifləşdirilmişdir.
- aktiv və passivlər lazımi qaydada,düzgün və dəqiq məbləğlərdə əks etdirilmişdir.

III. Fəsil Ticarət təşkilatlarının fəaliyyətinin audit metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Ticarət təşkilatlarında əsas vəsaitlərin və əmtəələrin uçotunun auditor yoxlanılmasının yaxşılaşdırılması yolları

Əsas vəsaitlər müəssisənin fəaliyyətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əsas vəsaitlərin audit yoxlamasında bəzi məsələlərə xüsusi diqqət verilməlidir. Əsas vəsaitlərin auditində əsas diqqət edilməli məqamlara əsas vəsaitlərin tərkibinin düzgün formalaşması, əsas vəsaitlərin hərəkətinin faktiki vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi və onların dəyərinə köhnəlmənin düzgün hesablanması müəyyənləşdirmək aid edilir.

Əsas vəsaitlərinin audit zamanı auditor müəssisənin bu tip əməliyyatlarının hansı təlimat və yaxud standartların əsasında fəaliyyət göstərdiyini aydınlaşdırmalı, habelə bu tip əməliyyatları icra edən işçi heyətinin hansı səviyyədə təlimatlandırıldığını qiymətləndirməlidir. Əsas vəsaitlər üzrə audit aparılmasında əsas informasiya mənbələri kimi əsas vəsaitlərin ilkin sənədlər üzrə daxil olması, çıxması, müəssisədaxili hərəkəti, təmiri, köhnəlmənin hesablanması və mühasibat

uçotu göstəriciləri üzrə sintetik və analitik uçot məlumatlarının düzgün icra edilməsinin yoxlanması prosesləri hesab edilir.

Əsas vəsaitlərin uçotundakı vəziyyəti yoxlayan zaman auditor analitik uçotun düzgün şəkildə icra edilməsinə əmin olmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq bütün əsas vəsaitlər üzrə təhkim olunan şəxslərin müəyyənləşdirilməsi, son inventarlaşmanın aparılmasında düzgünlüyün qorunması və yoxlama nəticəsinin düzgün şəkildə uçotda qeyd edilməsi kimi əməliyyatlar auditor tərəfindən yoxlanılmalıdır. Auditor əsas vəsaitlərin bütün sənədlərinin zamanında və bütün rekvizitləri üzrə doldurulmasına diqqət verməlidir.

Əsas vəsaitlərin qorunub saxlanılmasında inventarlaşmanın keyfiyyətlə aparılması çox mühüm məsələlərdən hesab edilir. Ona görə də inventarlaşmanın zamanında və keyfiyyətli şəkildə icra edilməsinə, onun nəticələrinin mühasibat uçotunda düzgün şəkildə əks etdirilməsi auditor nəzarətində olmalıdır. Bunu yoxlamaqla auditorda inventarlaşmanın düzgün aparılması nəticələrinə dair əminlik yaranır və audit riskləri aşağı salınır.

Müşahidə olunan ticarət müəssisəsində də daxil olan təzə əsas vəsaitlər onun qurulması, daşınma, qurulma xərcləri daxil olunmaqla ilkin dəyəri ilə əks olunur. Əsas vəsaitlər alınarkən daşınma və quraşdırma xərcləri daxil olmaqla, alış dəyəri ilə, yəni alış sənədində əks olunmuş qiymətlə əks olunur.

Əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi xüsusi yanaşma tələb edir. Belə ki, əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsinin auditi zamanı auditor diqqət yetirməli;

-qiymətləndirmə aparən ekspertlərin təcrübəsi;

-istifadə olunan metodlar və ya üsullar.

Əsas vəsaitlərin auditi zamanı auditor aşağıdakı suallara cavab axtararaq auditi təşkil etməlidir:

-əsas vəsaitlərlə bağlı bütün məlumatlar qeydə alınıb mı;

-əsas vəsaitlərin qeydiyyatındakı məlumatlar əsas vəsaitlərin faktiki vəziyyətinin uyğunlaşdırılması;

-Əsas vəsaitlərə tətbiq edilən amortizasiya normları həmin vəsaitlərə uyğun olaraq tətbiq edilməli olan faizlərlə eyniliyinin yoxlanması;

-Köhnəlib sırdana çıxan əsas vəsaitlərin araşdırılması;

Əsas vəsaitlərin tam və vaxtında mədaxil olunması «Əsas vəsaitlər» (Yeni hesablar planına əsasən 111 nömrəli hesab) hesabında əks olunmuş ilkin sənədlərin öyrənilməsi əsasında müəyyən olunur. Bunların əsas informasiya mənbələri əsas vəsaitlərin qəbul-təhvil aktı, müəssisədaxili vəsaitlərin yerdəyişməsi ilə bağlı qaimə sənədi, təmirdən keçmiş obyektlərin qəbul-təhvil aktı, inventarlaşma aktları, və digər sənədlər aiddir.

Əvəzsiz şəkildə başqa müəssisədən alınan əsas vəsaitlər yoxlanılarkən, həmin obyektlərin verilməsi ilə bağlı ikitərəfli təhvil-qəbul aktı tərtib edilir, onların texniki xarakteristikası müəyyən maddi-məsul şəxsə təhkim olunması müəyyən edilir.

Ticarət təşkilatlarında əsas vəsaitlərin **auditi** zaman ilk öncə hazırlanmış mühasibat hesabatlarında əks etdirilmiş əsas vəsaitlərin qalıq dəyəri və hesablanmış amortizasiya ayırmaları barədə məlumatlar alınır.

Auditor tərəfindən audit yoxlamasının zamanı analitik uçot məlumatları əldə edilərək, sintetik hesabın qalıqları ilə üzləşdirilir, kənarlaşma halında, bunun yaranma səbəbləri araşdırılır. Əsas vəsaitlər üzrə daxili nəzarəti qiymətləndirmək üçün inventarizasiyanın düzgün aparılması, habelə bununla bağlı nəticələrin mühasibat uçotunda düzgün şəkildə əks etdirilməsi yoxlanılır. İntentarizasiyanın nəticələrinə əsasən silinmə baş verdiyi aşkarlanmış olduğu zaman, bununla bağlı ləğvetmə aktları subyektdən tələb olunaraq məlumatlar araşdırılır.

Əsas vəsaitlərin alınması, quraşdırılması və istifadəyə hazır vəziyyətə gətirilməsi ilə bağlı olan bütün xərclərin kapital qoyuluşları hesabında yığılması, daha sonra vəsaitlər istifadəyə verildikdə isə əsas vəsaitlər hesabına keçirildiyi yoxlanılmalıdır.

Əsas vəsaitlərin amortizasiya normalalarının düzgün şəkildə hesablanması yoxlanılmalıdır. Bu məlumatlardan isə eyni zamanda mənfəət vergisinin auditi zamanı yararlanmaq mümkündür. Əsas vəsaitlərin vergi qanunvericiliyində əks olunmuş kateqoriyalarına əsasən normalar çərçivəsində amortizasiya ayırmalarının hesablanması qiymətləndirilməlidir.

Vergi məəcəlləsinin 114.4 cü maddəsinə əsasən, hər hansı kateqoriyaya aid olan əsas vəsaitlər üzrə vergi ili üçün müəyyən olunmuş amortizasiya normalarından aşağı norma tətbiq olunduqda, bunun nəticəsində yaranan fərq növbəti vergi illərində amortizasiyanın gəlirdən çıxılan məbləğinə əlavə oluna bilər ki, bu cür əməliyyatların düzgün aparılması yoxlanılmalıdır.

Əsas vəsaitlər üzrə təmir xərclərinin müəyyənləşdirilməsi də auditorlar tərəfindən diqqətlə araşdırılmalıdır. Vergi qanunvericiliyi ilə tənzimlənən normalara uyğun olaraq xərclərin həmin əsas vəsaitlərin qalıq dəyərində düzgün aid edilməsi yoxlanılmalıdır.

Əsas vəsaitlərin əvəzsiz və yaxud qismən dəyərinin ödənilməsi ilə əldə olunması və təqdim edilməsi hallarına ayrı-ayrılıqda nəzər salınmalı və vergi qanunvericiliyinin tələblərinə cavab verməsi auditorlar tərəfindən yoxlanılmalıdır. Belə ki, vergi məəcəlləsinin 114.9 maddəsinə əsasən, əsas vəsaitlərin təqdim edilməsindən əldə olunan məbləğ, həmin əsas vəsaitlərin qalıq dəyərindən azdırsa, yaranmış fərq gəlirdən çıxılmalıdır.

Əsas vəsaitlərin icarəyə verilməsi ilə bağlı müqavilə şərtləri, müddəti tərəflər arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən, qanunvericilik qaydaları ilə razılaşdırılır.

Əmtələrin uçotunun auditinin aparılması. Əmtələr, ümumiyyətlə, satışın maya dəyərinin və mənfəətin formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malik olduğu üçün riskli balans maddəsi hesab edilir. Əmtələrin auditi onların mövcudluğu, qiymətləndirilməsi, yararsız hesab edilərək silinməsi, tam və dürüst şəkildə uçotda əks etdirilməsi məsələləri auditor tərəfindən diqqətlə araşdırılmalıdır.

Audit müəssisənin hansı metodla əmtəələrini qiymətləndirməsi barədə araşdırmalı və həmin metodun effektivliyini qiymətləndirməlidir. Şirkətin əmtəələr üzrə satınalma qeydləri üzrə alınan malların həqiqətən anbarlarda mövcud olmasını yoxlamalıdır. Əmtəələrin balansda əks etdirilməsi miqdarı fiziki olaraq sayılma yoluyla, dəyəri isə ehtiyatların qiymətləndirilməsinin tətbiq edilmiş metoduna uyğun olaraq araşdırılır.

AR-nın vergi məcələsinin 139 maddəsinə görə vergi ödəyicisi olan müəssisələr öz mülkiyyətində olan və sonradan satılma və yaxud məhsul istehsalı, işlər görülməsində, xidmət göstərilməsində istifadə edilən malları əmtəə material ehtiyatlarına aid etməyə, bu malların saxlanması, nəql olunmasına çəkilmiş xərcləri də həmin malın dəyərinə daxil etməyə borcludur.

Auditor bu zaman şirkətin həmin qaydalara əsasən uçotun təşkil edilməsinə baxmalıdır. Eyni zamanda auditor müəssisənin bütün mallarının, habelə köhnəlmiş, qüsurlu mallarının uçotunun düzgün həyata keçirilməsini qiymətləndirməlidir.

Müəssisə və təşkilatlarda ehtiyatlar üzrə auditin aparılmasında əsas məqsədlərə aiddir:

- ehtiyatların mədaxil və habelə məxarici halında ilkin sənədlərin düzgün və etibarlı tərtib olunmasını qiymətləndirmək;
- ehtiyatların saxlanmasına və bütün mərhələlərdəki hərəkətinə nəzarətin yoxlanması;
- ehtiyatlardan istifadəyə nəzarətin yoxlanması və onun səmərəli istifadəsinin qiymətləndirilməsi;
- qüvvədə olan norma və qanunlara əsasən vaxtında ehtiyatların artıq-əskikliyi müəyyən edən, yararlı olması ilə bağlı məsələlərin araşdırılmasının qiymətləndirilməsi.

Ehtiyatlar üzrə audit yoxlanmasının yaxşılaşdırılması məqsədi ilə müəssisədə aşağıdakı məsələlər üzrə qiymətləndirilmə aparılmalıdır.

1. ehtiyatların mühasibat uçotu üzrə hərəkətinin hansı səviyyədə əks etdirilməsi;
2. normativ aktlardan hansı səviyyədə istifadə edilməsi;
3. faktiki normalardan kənarlaşma hallarının mövcudluğu;
4. inventarizasiyanın vaxtında aparılması və onun nəticəsinin düzgün sənədləşdirilməsi;
5. müqavilələrin düzgünlüyü və etibarlılıq səviyyəsi;
6. inventarizasiyanı aparan komissiya üzvlərinin bilik səviyyəsi və fəaliyyəti.

Auditor ehtiyatların qorunub saxlanmasının əhəmiyyətini dərk edərək anbarlarda inventarların hansı şəkildə saxlanmasına diqqət yetirməlidir. Auditor anbarların yerlərini, habelə inventarların saxlanma şəraitini öyrənməlidir.

Bütün bunların hamısı hərtərəfli öyrənildikdən sonra auditor daxili nəzarətin necə həyata keçirilməsinə fikir verməlidir. Bunu auditor sorğu vasitəsilə həyata keçirə bilər.

Ümumiyyətlə ehtiyatların audit zamanı əsas məqsəd onlardan səmərəli istifadəyə nail olmaq, baş verən israfçılığın, habelə itkilərin müəyyən səviyyədə qarşısını alınmasına yardımçı olmaqdır.

Ehtiyatların auditində audit sübutu üçün əsas mənbələrə müəssisənin normativ məlumatları, statistik hesabatlar və digərləri aid edilir.

Auditor ehtiyatların auditini məqsədlə aşağıdakı testləri icra edir;

-ehtiyatların qaimələr əsasında üzləşdirilməsinin aparılması;

-müxabirləşmələrin düzgünlüyünün yoxlanılması;

-müəssisə menecerlərinə köhnəmə səbəbindən silinən ehtiyatların mövcudluğu haqda sorğuların tərtib edilməsi;

-əvvəlki il və habelə ümumi ticarət sahəsində digər müəssisələr üzrə ortalama məbləğlə müqayisənin aparılması

3.2. Malların satışı üzrə xərclərin auditi və onun təkmilləşdirilməsi

Ticarət müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin sabitliyi satışa çıxardığı malların həm daxili, həm də xarici bazarda mallara olan ilkin istehlak tələbindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Satılan məhsulun planlaşdırılan həcmdə və daha artıq olması müəssisəyə həm satışın əmələ gəlməsinə görə çəkilən məsrəfləri ödəməyə, həm büdcə, bank, habelə kredit təşkilatlarında olan öhdəliklərini qarşılamağa, eyni zamanda müəssisənin digər öz inkişafı və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərə imkan verir.

Satış əməliyyatlarının auditi zamanı satışla bağlı müqavilələrin mövcudluğu, qəbul edilmiş şərtlərin (yüklənmə, daşınma və digər xərclər) məqsədə uyğunluğu, satış müqavilələri üzrə razılaşdırılmış qiymətlərinin qiymətləndirilməsi əməliyyatları aparılır. Müşahidə etdiyimiz müəssisə üçün qeyd edə bilərik ki, şirkətin xeyli miqdarda satış həcmi olduğundan satış xərclərinin auditi böyük zaman sərfi tələb edir. Audit zamanı göndərilən sənədlərin təqibində problemlər yaranır.

Satışın auditinin aparılması zamanı auditin keyfiyyətinin artırılması məqsədi ilə auditor aşağıdakı mərhələlərə xüsusi diqqət ayırmalı;

1. İşçi qüvvəsinin auditi. Belə ki, auditorlar tərəfindən işə götürülmüş satış təmsilçilərinin işə götürülmə metodologiyası araşdırılmalıdır. Satış təmsilçilərinin əvvəlki fəaliyyət sahələri, əmək haqqı artımları və ya azalmaları, satış üzrə keçirilən təlim proqramlarında iştirak səviyyələri və digər önəmli komponentlər nəzərdən keçirilməlidir.

2. Bazar araşdırması. Daha öncə də qeyd etdiyimiz kimi audit fəaliyyəti öz ənənəvi rolundan çıxmalı və analitik rola xidmət etməlidir. Satış əməliyyatlarının artırılması məqsədi ilə müəssisə fəaliyyəti ümumi bazar iqtisadiyyatındakı inkişaf səviyyəsi ilə müqayisəsi aparılmalı və fəaliyyəti bazar standartlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Eyni zamanda satış təmsilçilərinə tətbiq edilən hədəflərin iqtisadi reallığa uyğunluğu yoxlanılmalıdır.

3.Satış prosedurları. Auditorlar eyni zamanda satış əməliyyatında müəssisə tərəfindən tətbiq edilmiş endirimləri, müştərilərə edilən xüsusi təklifləri, habelə promosyon təklifləri araşdırmalıdır.Bu audit proseduru çox geniş bir əməliyyat hesab olunur və faktiki vəziyyətlə ideal satış prosedurunun müqayisəsini nəzərdə tutur.

4.Müştəri xidmətlərinin dəyərləndirilməsi. Məlumdur ki, müəssisə məhsullarının satışın artırılmasında müştəri xidmətlərinin xüsusi rolu vardır.Buna əsasən, bu prosedurun aparılmasına auditor xüsusi önəm verməlidir.

Beləliklə, satışın auditi zamanı auditorlar satış hədəflərindən başlayaraq, satış komandasının faktiki satışı, satışın artırılması üçün tətbiq edilən metodlar və onların standartlara, normalara uyğunluğu dəyərləndirilməlidir.

Xüsusi olaraq satılan məhsul üzrə xərclərin auditinin aparılmasının əsas məqsədlərinə isə satılmış məhsulun maya dəyərini və çəkilən xərclərin düzgün hesablanması, xərclərin uçotunun standart və prinsiplərə uyğunluğunun yoxlanılması aid edilir.

Satış üzrə xərclərinin auditinin müəssisədəki rollarına aid olunur;

-Mənfəətin maksimumlaşdırılması. Effektiv həyata keçirilən satış xərcləri üzrə audit nəinki müəssisədəki boşluqları aşkarlamağa, eyni zamanda mənfəətin artırılmasına xidmət etməlidir.

-Dələduzluğun aradan qaldırılması. Satış xərcləri üzrə auditin aparılmasının önəmli nəticələrindən biri olaraq fırıldaqçılıq hallarının aşkarlanması və onun qarşısının alınması üçün təkliflər və tövsiyələrin verilməsi hesab edilməlidir.

Məhsulların satışı üzrə xərclərin auditində isə auditorlar tərəfindən xərclərin düzgün təsnif olunması məsələləri müəyyənləşdirilməlidir.

3.3. Təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti üzrə maliyyə nəticələri və maliyyə vəziyyətinin audit metodikasının təkmilləşdirilməsi məsələləri

Müəssisələrin maliyyə nəticəsini ifadə edən əsas göstəricilərə müəssisənin mənfəəti və rentabelliği aid edilir.Bu göstəricilər universal xarakter

daşıyaraq, müəssisənin nə dərəcədə effektiv fəaliyyət göstərməsinin, eyni zamanda müəssisənin öz resurslarını nə dərəcədə düzgün idarə etməsinin ölçüsü olaraq qəbul edilir.

Məlumdur ki, müəssisələrin əsas fəaliyyət məqsədlərinə mənfəət əldə etmək aid edilir. Hal hazırkı dövrdə də mənfəətin rolu getdikcə artaraq müəssisələrin hərəkətverici qüvvəsi şəklində çıxış edir. Şirkətlərin iqtisadi və sosial inkişafının əsası da elə məhz müəssisələrin iqtisadi marağı olan mənfəət üzərində qurulmuşdur.

Bununla belə, müəssisələrdə mənfəətin formalaşması, habelə ondan istifadə olunmasının dair məsələlərin yoxlanması zamanında əsas məqsəd onun düzgün müəyyənləşdirilməsi və düzgün hesablanaraq dövlət büdcəsinə ödəmələrin qanunvericilik qaydalarına uyğun şəkildə icra edildiyini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Habelə maliyyə nəticəsinin düzgün bölüşdürülməsi, dividendlərin ödənilməsi və digər göstəricilərin müəyyən olunmasına xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

Maliyyə nəticələrinin auditi zamanı məhsul satışının auditi məqsədi ilə auditorlar 601 № - li "Satışdan gəlir", 211 № - li "Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları", 443 № - li "Alınmış uzunmüddətli avanslar", 204 № - li "Hazır məhsul", 221 № - li "Kassa", 223 № - li "Bank hesablaşma hesabı" kimi hesablarda əks olunmuş uçot əməliyyatlarını ətraflı yoxlanışını icra edilməlidir.

Audit fəaliyyəti zamanı auditorlar maliyyə nəticələri ilə bağlı aşağıda qeyd olunan mənbələr üzrə yoxlamalar aparmalıdır:

- məhsul satışından;
- əsas vəsaitləri və yaxud digər əmlakın satışından;
- satışla bağlı olmayan əməliyyatlarından.

Auditor maliyyə vəziyyətinin auditi məqsədi ilə balans hesabatını və hesabatə əlavə edilmiş müxtəlif önəmli göstəriciləri araşdırmalıdır ki, onlara nümunə olaraq:

Likvidlik əmsalları:

1. Cari əmsal (current ratio).

Cari aktiklərin cari öhdəliklərə nisbəti kimi müəyyən edilir. Cari əmsalın müsbət nəticəsi (1↑) şirkətin qısa müddətli borclarının faktiki aktivləri ilə qarşılanma biləcəyini ifadə edir.

2. Cəldlik əmsalı (quick ratio).

Bu əmsal şirkətin cari öhdəliklərini qısa müddətdə ödəyə bilmə gücünü ifadə edir. Cari əmsaldan daha yaxşı nəticə əldə etmək mümkündür, belə ki, bu əmsalın müəyyənləşdirilməsində ehtiyatlar və digər aktivlər daxil edilmir.

3. Pulun çevrilmə dövrü (cash conversion cycle).

Şirkətin əməliyyatlardan, satışından pulların əldə etmə müddəti ilə kreditörlərə ödəmə müddəti arasındakı fərqlə müəyyən edilir. Bu əmsalın az olması şirkətin dövrü kapitalının (working capital) likvidliyini ifadə edir.

4. Dövrü kapitalı (working capital).

Dövrü kapitalı müəssisənin cari aktivlərinin cari öhdəliklərindən çox olan hissəsini ifadə edir. Bu əmsal şirkətin likvidliyinin, səmərəli fəaliyyətinin, ümumi vəziyyətinin dəyər ölçüsü olaraq qəbul edilir.

5. Nağd pul əmsalı (Cash ratio).

Bu əmsal pul və pul ekvivalentlərinin cari öhdəliklərə nisbəti olaraq əldə edilir. Auditorlar şirkətin cari öhdəliklərini nə qədər asanlıqla bağlanması haqqında məlumat əldə etmiş olur.

Mənfəətlilik əmsalları:

1. Ümumi mənfəət marjası (Gross profit margin).

Ümumi mənfəətin xalis satışa nisbəti ilə müəyyən olunan bu əmsalla auditor şirkətin əsas missiyası hesab edilən mənfəətin qazanılması prosesinin nəticəsi haqqında məlumat əldə edə bilər.

2. Əməliyyat mənfəəti marjası (Operating profit margin).

Əməliyyat mənfəətinin xalis satışa nisbəti ilə müəyyən edilir.

Dövriyyə əmsalları:

1.Aktivlərin dövriyyə əmsalı.

Gəlirin orta məcmu aktivlərə nisbəti ilə tapılan bu əmsalla auditor satışı stimullaşdırmaq üçün şirkətin öz aktivlərindən nə dərəcədə effektiv istifadə etməsini araşdırır.

2.Debitor borcların dövriyyəsi. Auditor bu əmsal vasitəsi ilə şirkətin debitor borclarının əldə etmə sürətini yoxlamış olur.Bununla da şirkətin maliyyə və əməliyyat performansı qiymətləndirilir.Bu əmsalın xüsusi bir nomrası və ya ölçüsü müəyyən edilməmişdir.Belə ki,şirkətlərin fəaliyyət göstərdiyi sahələrdən və digər faktorlardan asılı olaraq müxtəlif mülahizələr irəli sürülür.Halbuki yüksək debitor borc dövriyyəsinin olması auditora menecmentin debitor borcların idarəedilməsindəki rolu barədə auditora əminlik vermiş olur. Lakin bəzi şirkətlərdə çox yüksək səviyyəli debitor borc dövriyyəsinin olması müşahidə edilir ki,həmin şirkətin sərt kreditvermə siyasətlərinin olmasını ifadə edən bu hallara auditor xüsusi olaraq nəzərə almalıdır.

3.Kreditor borcların dövriyyəsi. Bu əmsalla şirkət öz kredit borclarının hansı tezlikdə ödədiyi müəyyənləşdirilir.Yekun satınalmaların orta kreditor borcları məbləğinə nisbəti ilə tapılan bu əmsalla auditor müəssisənin ödənişlərini necə idarə etməsi haqda məlumat əldə etmiş olur.Ödəniş şərtlərinin təchizatçıdan təchizatçıya dəyişməsi ilə bağlı olaraq ,habelə müəssisələrin maliyyə qabiliyyətindən asılı olaraq fərqli şəkillərdə mülahizələr irəli sürülə bilər.

Bu göstəricilər keçən illərdəki nəticələrlə ilə üzləşdirilməli və üzləşdirmə vasitəsi ilə də müqayisə məqsədli cədvəl tərtib olunmalıdır. İqtisadi göstəricilərin aşağı düşməsi hallarında isə, buna səbəb ola biləcək halları aşkarlamalı və təhlil edilməli və bununla bağlı rəhbər şəxslərə açıqlama verilməlidir. Eyni zamanda auditorlar əvvəlki ilin audit fəaliyyəti zamanı edilmiş nöqsanlar, xətlər, çatışmazlıqlar barəsində tədbirlər planını öncədən hazırlamalıdır.

Nəticə və təkliflər

Fikrimizcə, ticarət sahələrində(xüsusi ilə müşahidə etdiyimiz müəssisədə) auditin inkişafı məsələlərində aşağıdakı tövsiyələrin icrası ilə auditin inkişafı müşahidə edilə bilər;

- 1) ticarət müəssisələrində auditin iqtisadi-maliyyə şəraitində rolu və əhəmiyyəti, xüsusi ilə tövsiyyə xarakterli əməliyyat olması məsələləri tam dərk edilməli;
- 2) ticarət müəssisələrinin auditi zamanı müxtəlif tərəflərin maraqlarının uzlaşdırılması tam təmin edilməli;
- 3) audit üzrə nəzarətin digər bölmələri ilə qarşılıqlı əlaqələri və səlahiyyət bölgüsü üzrə təkliflər irəli sürülməli;
- 4) audit fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsində metodoloji baza xüsusi önəm daşıyır, belə ki, audit fəaliyyətinin metodoloji bazasının təşkil olunması və habelə inkişaf etdirilməsində beynəlxalq standartların tətbiqi ön plana çəkilməli və ya tətbiqi genişləndirilməli;
- 5) Auditin təşkili və inkişafı naminə işçi heyətinin bilik səviyyəsinin artırılması, işçilərin peşə ixtisas səviyyələrinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət ayrılmalı;

Xüsusi ilə daxili auditorların fəaliyyətində ticarət sahəsinin xarakterlərinə müvafiq proqramlar hazırlamaq məqsədəuyğundur. Audit fəaliyyətinin həyata keçirilməsində auditorlara aid edilən əsas prinsiplərə xüsusi ömən verərək fəaliyyət göstərilməlidir;

Belə ki, müəssisədə audit fəaliyyətinin prinsiplər qorunaraq icra edilməsi audit fəaliyyətinin uğurla aparılması deməkdir. Bununla isə müəssisənin inkişafı bir-biri ilə düz mütənasibdir;

- 6) Audit fəaliyyətinin sərbəstliliyinin qorunub saxlanılmasına çalışmaq, onun neytral mövqedən çıxış etməsinə şərait yaratmaq bilavəsitə audit fəaliyyətinin inkişafına səbəb olan məsələlərdən hesab edilməlidir;

7) Auditorlar əvvəlki audit yoxlanmasının nəticələrinə diqqət yetirməli, audit yoxlanmasında alınan nəticələr və edilən nöqsanlara xüsusi ilə yanaşmalı və edilən xətalara aradan qaldırılmasına çalışmalıdır;

8) Müəssisənin bütün fəaliyyətlərində rəsmi şəkildə olmayan, audit fəaliyyətinin obyektivliyinə xələl gətirən, normativ aktlara, standartlara uyğun olmayan halları aşkarlamalıdır;

9) Bugünkü dövrdə audit fəaliyyətinin əsas olaraq tətbiq edildiyi istiqamət vergi qanunvericiliyi ilə müəssisə əməliyyatlarının yoxlanmasıdır. Auditor rəy verdiyi müəssisədə vergi orqanlarının cərimə tətbiq etməsi həmin auditor təşkilatları üçün imicin itməsinə səbəb olur. Bu səbəbdən də auditor ticarət müəssisəsinin gəlir və xərclərin tanınması üçün hansı metoddan (kassa və yaxud hesablama metodlarından) istifadə etdiyinə, ödədiyini vergi məbləğlərinə dair məlumatlar əldə olunmalı və auditor hər bir vergi növünü hansı şəkildə yoxlanılmasını müəyyən etməlidir.

Ticarət müəssisəsinin ödədiyi bütün əsas vergilər üzrə, eyni zamanda aparılan hesablamaların düzgünlüyünü barəsində substantiv testlər aparılmalıdır. Hər bir vergi dövründə ilin əvvəlinə olan qalıq, il ərzində olan dövriyyə məbləğləri və habelə ilin sonuna olan qalıq diqqətlə araşdırılmalı və uçotunun məlumatları ilə üzləşdirilməlidir.

Habelə riyazi hesablamaların düzgün olması məsələsi də önəm daşıyır. Auditorlar eyni zamanda vergi orqanları tərəfindən təqdim edilmiş yenidən hesablamaların və yaxud vergi orqanları tərəfindən hər hansı aşkarlanmış nöqsanların müəssisə tərəfindən hansı səviyyədə icra edilib edilmədiyinə diqqət yetirməlidir.

Vergi hesab-fakturalarının mühasibat uçotunda düzgün əks etdirildiyi, aylıq bəyannamələrin zamanında və düzgün şəkildə təqdim edildiyi yoxlanılmalıdır. Satış auditindən əldə olunan nəticələr əlavə dəyər vergisi, eyni zamanda mənfəət vergisinin auditində istifadə olunmalıdır.

Müəssisədə uçot sənədlərinə əsasən, aylar üzrə vergilərin hesablanıb ödənilməsinə dair məlumatlar əldə olunmalı, gecikdirilmiş ödənişlər araşdırılıb həll edilməlidir. Auditor həmin ödənilməmiş və yaxud gecikdirilən ödənişlərin əsasında tətbiq oluna biləcək cərimələrin və maliyyə sanksiyalarının, itkilərin müəssisənin maliyyə durumuna olan təsirini qiymətləndirməlidir.

10) İdarəetmə strukturunun düzgün şəkildə təşkili auditora əminlik yaradır. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmə strukturu aşağıdakı qeyd olunan amillər nəzərə alınaraq həyata keçirilməlidir:

- idarəetmə strukturu elə qurulmalıdır ki, istifadə edilən ehtiyatların, habelə vəsaitlərin optimal şəkildə nizamlanması və ona nəzarəti uğurla icra edilərək fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyi təmin olunmuş olsun;

- idarəetmə strukturu eyni zamanda investisiya və habelə istehsal məsrəflərinin düzgün təsnif edilməsinin müəyyən edilməsinə və xərclərin hər bir bölmələr üzrə uyğun şəkildə bölüşdürülməsinin formalaşdırılmasına yardımçı olmalıdır.

11) Müəssisə ümumi sisteminin təşkili prosesində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrindən yararlanmağa cəlb edilməlidir. Belə ki, ümumi strukturunun təşkili prosesində aşağıdakı mühüm məsələlərə nail olunmalıdır:

- müəssisə fəaliyyətində qarşıya konkret məqsəd qoyulması;
- qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunması üçün vəzifə öhdəliklərinin müəyyənləşdirilməsi;
- idarəetmə strukturlarının konkret olaraq müəyyən edilmiş öhdəliklər üzrə düzgün qruplaşdırılması və ya mövcud öhdəliklər üzrə yeni struktur bölmələrinin təşkil edilməsi;
- aparılan fəaliyyətin, görülən işlərin təhlil edilməsi və onun yaxşılaşdırılması üçün xüsusi proqramlar hazırlanması və tətbiqi;
- müəssisə əməliyyatlarının icrasındakı xüsusi rolunu dərk edərək işçi heyətinin təliminin təşkil edilməsi .

Ədəbiyyat siyahısı

1. Auditor fəaliyyəti haqqında qanun layihəsi, Bakı 2014
2. Bədəlov Qəşəm Allahyar, “Auditin əsasları” mühazirələr toplusu
3. Kiçik və orta müəssisələrin auditində Beynəlxalq Audit Standartlarının tətbiqinə dair təlimat, 1-ci cild, 2-ci cild. (IFAC.org)
4. Novruzov.V, (Bakı 2013), Audit üzrə qanunvericilik və normativ sənədlər toplusu, Nağıl evi, -216 səh
5. Daxili audit: Reallıqlar və perspektivlər, beynəlxalq konfrans materialları, Nağıl evi, Bakı-2012, 90 səh
6. Şəffaflığın artırılmasında beynəlxalq maliyyə hesabatları və audit standartlarının tətbiqi problemləri, Bakı-2012, 196 səh
7. Şəffaflığın artırılmasında beynəlxalq maliyyə hesabatları və audit standartlarının tətbiqi problemləri, III Avroasiya forumunun materialları, Bakı-2012, 196 səh
8. Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətində nəzarətin yeri və rolu, Elmi-praktiki simpozium materialları (2013). -148 səh
9. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
10. Əliyev Hikmət Fazil oğlu (2015) “Azərbaycanda maliyyə nəzarəti və auditin təşkili problemləri”, Bakı. -78 səh
11. İ.e.n.dos. Sevinc Abbasova Ağaməmməd qızı, Audit (dərs vəsaiti), Bakı-2010.

İnternet resursları

12. <http://psc.az/Kitabxana/Audit%20-%20Bak%C4%B1%20biznes%20universiteti.pdf> (15.02.2019)
13. <https://www.wikiaccounting.com/list-types-audit-level-assurance/> (20.04.2019)
14. <http://muhasib-az.narod.ru/kitab/sertifikat/cipa/audit.pdf> (10.04.2019)
15. <http://e-qanun.az/framework/34909> (10.04.2019)
16. <https://vergiler.az/news/articles/1905.html> (04.04.2019)
17. <http://banco.az/az/news/likvidlik-ve-gelirlilik-emsallari-hansidir-hesablanma-qaydasi-necedir> (14.04.2019)

18. <http://www.audit.gov.az/index.php?type=content&subid=73&cid=73>(01.04.2019)
19. <https://skemman.is/bitstream/1946/14451/1/Is%20the%20EU%20going%20too%20far.pdf>
20. Daxili audit haqqında qanun layihəsi
(<http://eqanun.az/framework/13241>(20.04.2019))
21. Mühasibat uçotu haqqında qanun,
<http://eqanun.az/framework/5458>(20.04.2019)
22. https://essay.utwente.nl/69681/1/Postma_MA_BMS.pdf(26.04.2019)
23. http://www.audit.gov.az/uploads/DAXILI_AUDIT_KONFRANS_2012.pdf(20.04.2019)
24. <https://businessjargons.com/marketing-audit.html>
25. “Audit sahibarlıq fəaliyyəti kimi” Cəlilova Ülkər
(http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/celilova_ulker.pdf),Bakı-2014
26. Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası haqqında əsasnamə-<http://eqanun.az/framework/9418>
27. file:///C:/Users/User/Desktop/hasanov_huseyn.pdf-Həsənov Hüseyn Azad,Ticarətdə maliyyə nəticələrinin uçotu və təhlili,Bakı-2015,66 səh
28. file:///C:/Users/User/Desktop/celilova_ulker.pdf-Cəlilova Ülkər,Audit-sahibkarlıq fəaliyyəti kimi,Bakı 2014,86 səh
29. file:///C:/Users/User/Desktop/abdurahmanov_meftun.pdfAbdurahmanov Məftun Famil ,Sənaye müəssisələrində daxili auditin təşkili və təkmilləşdirilməsi,Bakı 2015,97 səh
30. <http://www.audit.gov.az/uploads/a016-2010-iaasb-handbook-isa-300.pdf>
31. <http://www.audit.gov.az/uploads/a013-2010-iaasb-handbook-isa-250.pdf>
32. <https://www.ifac.org/system/files/downloads/a023-2010-iaasb-handbook-isa-501.pdf>
33. <https://isca.org.sg/media/3696/dec-36-39-audit-of-inventories.pdf>
34. <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/07/Babayev-Rafiq-.pdf> (magistr dissertasiyaları)

35. <https://ebooks.azlibnet.az/book/25nat020518.pdf>

ŞƏKİLLƏR SİYAHISI

- Şəkil 1.Auditin növləri.....7
- Şəkil.2. Aparılma intensivliyinə görə auditin növləri8
- Şəkil.3. Məqsədinə görə auditin növləri.....8
- Şəkil. 4.Auditorların kateqoriyalarına görə.....16
- Şəkil.5. Riskə əsaslanan auditin mərhələləri.....17
- Şəkil.6.Tipik audit prosesi.....19
- Şəkil. 7. Veysələoğlu MMC –nin strukturu.....24
- Şəkil.8 Daxili nəzarətin rolları.....22
- Şəkil 9.Daxili nəzarətin tərkib hissələri.....24
- Şəkil 10.Marketinqin funksiyaları.....31